

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ EKONOMİK YAPI

1908 yılında II. Meşrutiyetin ilanından ülkenin ekonomik olarak geri kalmışlığına son vermek adına çalışmalara başlanılmıştır. Ülke ekonomisinin bağımsız, üretken ve kendine yetecek duruma getirmek için dönemin hükümetleri yeni iktisadi yaklaşımları benimsemiştir. Yeni yaklaşım olan Liberal ekonomi politikası çerçevesinde çalışmalara başlanılmıştır.

Meşrutiyetin İlanı

II. Abdülhamit 23 Aralık 1876 tarihinde 119 maddeden meydana gelen ilk Türk anayasası olan Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. Kanun-i Esasini ilan edilmesinin ardından Osmanlı-Rus savaşının ağır yenilgisi yaşanmıştır. Bu durumda padişah, meclisi kapatarak anayasayı rafa kaldırılmış ve meşrutiyete son vermiştir. Mutlakiyet rejimine eylemsel olarak muhalefet edilmeye başlanmıştır. 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti kurulmuştur. Örgüt kısa sürede Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Mülkiye'de taraftar bulmuştur. Yaşanan bu hareketlenmeden padişah haberdar edilmiştir. Yüksekokuldaki yapının dağıtılması amacıyla okul yönetiminin bir kısmı tutuklanmış, bir kısmı görevden alınmıştır. İttihad-ı Osmanî Cemiyeti daha etkin bir şekilde eylemlerine yeniden başlamıştır. Öncelik olarak ta, 1895'te Paris'te pozitivist Ahmet Rıza ile görüşülmenin ardından Cemiyet'in adı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Paris'i merkez üssü edinmiş olan Jön Türkler, güç birliği yapmak amacıyla Paris'te 1902 yılında bir kongre tertip etmiştir. Fakat kongrede padişaha karşı birleşen gruplar arasında görüş ayrılıkları ön plana çıkmıştır. Bu kongrede iki görüş ortaya çıkmıştır. Padişaha karşı yabancı müdahalesini savunanlar Prens Sebahattin Bey'in başkanlığında Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet adı altında birleşerek çalışmalarına devam etme kararı almışlardır. Yabancı müdahalesine karşı olanlar ise Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında Terakki ve İttihat Cemiyeti adı altında birleşmişlerdir. Ahmet Rıza'nın başkanlığındaki Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Selanik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 26 Eylül 1907'de bir bildiri yayınlandı ve bu iki cemiyetin "Osmanlı terakki ve İttihat Cemiyeti" adı altında birleştirildiği açıklanmıştır. Cemiyet, Osmanlı Devleti'nin yönetiminin zayıf olduğu Makedonya'da örgütlenerek ayaklanma başlatmışlardır. Padişahın bölge kontrolünü sağlaması için göndermiş olduğu birlik başarı sağlayamamıştır. 23 Temmuz 1908 tarihinde İttihatçılar, Makedonya'nın bazı şehir ve kasabalarında hürriyeti ilan ettiklerini duyurmuşlardır. Yaşanan bu olay karşısında padişah da, 24 Temmuz 1908'de "Meclis-i Mebusan'ın İçtimaa Davet Olunması Hakkında İrade-İ Seniyye"yi yayınlamak zorunda kalmıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet resmen ilan edilmiştir.

Tarım Faaliyetleri

II. Meşrutiyet döneminde Kâmil Paşa hükümeti, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretinin başına Mavrokordato Efendi getirilmiştir. Mavrokordato Efendi, ilk iş olarak Orman ve Maadin ve Ziraat Heyet-i Fenniye ayırarak şubelerin sadece kendi alanlarıyla ilgilenmesini sağlamıştır. Bunların yanında zirai gelişmelerin önünde engel olan alt yapı ve ulaşım sorunu göz önüne alınarak, bu yönde çalışmalar için bir adım atmış ve Umur-ı Nafia programı hazırlanmıştır. Ancak dönemin siyasal durumu hükümet değişikliğine neden olunca program hayata geçirilememiştir. Yeni hükümeti Hilmi Paşa kurmuştur. Yönetim öncelikle ziraatı idari anlamda teşkilatlandırmak ve düzenlemek için bir program hazırlanmıştır. Program çerçevesinde öncelik olarak 5 şube kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Bunlar, Ziraat-ı Heyet-i Fenniye şubeleri genel müdürlük şekline getirilmiş bu müdürlükte; İdare Şubesi Müdürü, Fen Şubesi, Mekatib ve Müessesat-ı Ziraîye Şubesi, İstatistik ve Teşvikat-ı Ziraîye Şubesi, Umur-ı Baytariye Şubesidir. Ardından Konya, Manastır, İznik, Ankara, Selanik, Halep, Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Kosova, Suriye, Sivas, Bitlis ve Aydın vilayetlerine zirai durumları teftiş etmek üzere zirai şubeler kurulmuş ziraat müfettişleri atanmıştır. Hükümet tarafından zirai faaliyetlerin eğitimi bir şekilde yapılması planlanmıştır. Bu konuda da eğitim yerleri açılması planlanmıştır. Bu çalışmanın ardından çiftçi başlarını ve çiftçi çocuklarını eğiten Ameli Çiftlik Mekteplerinin kurulması düşünülmüştür. Zirai faaliyetler hususunda yapılması planlanmış çalışmaların bir kısmı hayata geçirilmiş fakat hükümet değişikliğinden dolayı bir kısmı hayata geçirilememiştir. Hilmi Paşa Hükümetinin ardından İbrahim Hakkı Paşa 12 Ocak 1910 tarihinde hükümeti kurmuştur. Yeni hükümet, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretinin başına Mavrokordato Efendiyi getirmiştir. Mavrokordato Efendi öncelikle Beyrut'ta kurulmuş olan ipekçilik okuluna ve Adana, Erzurum, Suriye, Halep vilayetlerin tarlalarına birer müdür ataması gerçekleştirilmiştir. Ardından Suriye'de kurulan Ameliyat Mektebine bir müdür ve ameliyat muavini, Diyarbakır, Halep ve Adana, vilayetlerine de

birer ziraat müdürü, Çatalca ve Mardin sancaklarına da birer ziraat memuru atanmıştır. Dönemin siyasi durumu neticesinde İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti'nin istifa etmesinin ardından Halim Paşa Hükümeti iktidarı devralmıştır. Yeni kurulmuş olan hükümet ziraat faaliyetlerine önem vermiştir. Bu hususta öncelik olarak, işin eğitimsel kısmının halledilmesi düşünülmüştür. Bu yüzden ziraat ve baytar okulları, işçi ve çiftçilik okulları ve ipekçiliği, sütçülüğü, arıcılığı geliştirmek için de özel okulların açılması uygun görülmüştür.

Sanayi Faaliyetleri

II. Meşrutiyetin ilanından sonra ülke genelindeki sanayileşme sorunu üzerine odaklanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin sanayileşme konusundaki geri kalmışlığı hem basın da aydınlar arasında hem de hükümet gündeminde yer almıştır. Sanayinin kötü durumunu Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası gazetesi gündemine taşımıştır. Gazete sanayideki geri kalmışlığın nedenlerini dile getirirken bir yanda da ülkedeki sanayi varlığını listelemiştir. Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi ve Türk Yurdu öncülüğünde gündeme gelen sanayileşme tartışmasına katılan bir diğer dergi Müdafaa-I Maliyye ve İktisadiye olmuştur. Dergiye göre ticaret ve sanayiye önem vermek gerekmektedir. Basın sayesinde kamuoyunda sanayileşme faaliyetleri konusunda bilinçlenme başlamıştır. Hükümet ise sanayi faaliyetleri hususunda kapsamlı bir teşvik politikasını gündemine almıştır. Sanayileşmeyi özendirmek amacıyla imtiyaz ya da inhisar türü ayrıcalıklar önerilmiştir. Bunun yanında iki teşvik kanun tasarısı hazırlanmıştır. Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından Sanayinin Terakkisi Hakkında Kanun Lahiyası kanun hazırlanmıştır. Bunun haricinde Osmanlı tebaasına bazı ayrıcalıklar ve muafiyetler tanınması gündeme getirilmiştir. Bu konuda hazırlanmış olan tasarı Şuray-ı Devlet-e havale edilmiştir. Bu tasarıda nezaret gerekli değişiklik yaparak, 23 Şubat 1910 tarihli yeni bir tasarı hazırlamıştır. 1911 yılının başında Meclis, sanayinin terakkisi hakkında kanun layihasını görüşmeye başlamıştır. Fakat meclisin yapısı nedeniyle kanun bir türlü meclisten çıkamamıştır. Kanunla ilgili uzlaşa çıkarlar nedeniyle sağlanamamıştır. Yaşanan çıkar çatışması nedeniyle ülkenin sanayi gelişimi sağlanamamıştır. Milli sanayi politikasını benimsenmiş olan İttihat ve Terakki yönetimi, Teşvik-i Sanayi Kanunu 14 Aralık 1913'te Kanun-u Muvakkat olarak geçici bir kanun çıkartmıştır.

Dış Ticaret Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nin daha önce yabancı devletlere vermiş olduğu kapitülasyonlardan dolayı ticarete özgür hareket sahası bulamamıştır. Devlet tüm ticari hayatını ticaret sözleşmeleri ve kapitülasyonların belirlemiş olduğu çizgide yürütebilmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından devletin dış ticaretteki durumunun düzeltilmesi adına çalışmalar yapılmıştır. Meşrutiyet dönemi ticareti iyileştirmek adına öncelikle Usul-ı Himaye düşünülmüştür. Dış ticaret konusuna hükümet çalışmalar yaparken, bir yandan gazetelerde konuya dair köşe yazıları sıklıkla yer almaya başlamıştır. Dergi ve gazetelerde serbest dış ticaret tartışmalarına yer verilmiştir. Bu tartışmaların yanında dış ticarete koruyuculuk düşüncesi var olmaya başlanmıştır. Bu düşünceye bazı dergi ve gazetelerde destek vermiştir. Özellikle Ticaret-i Umumiye Mecmuası ve Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi dış ticarete korumacı bir yöntem olmasını dile getirmişlerdir. Basında çıkan yazılarla verilen destekler neticesinde koruyucu bir dış ticaret politikası kamuoyunda da giderek taraftar bulmuştur. Basın ve kamuoyunda dış ticaret konusunda yeni fikirler ortaya çıkarken devlette bir yandan konuya dair çalışmalar yürütmeye devam etmiştir. Fakat tüm bu kamuoyu ve devletin çalışmalarına rağmen kapitülasyonlardan dolayı istenilen adımlar tam anlamıyla atılamamıştır. Bu yüzden de dış ticarete özgür hareket kabiliyetine kapitülasyonları kaldırıncaya kadar ulaşamamıştır.

Maden Faaliyetleri

II. Meşrutiyetin ilanından ülkedeki madenlerin tertip ve düzeni adına çalışmalara başlanılmıştır. Çalışmaların ilki yeni bir nizamname çıkarılması hususunda olmuştur. Madenlerle ilgili düzenlemeyi içeren nizamname 1908 çıkarılmıştır. Nizamnamede, madenlerle ilgili her türlü işlem için hükümler yer almıştır. Nizamnameye göre, arama izninden işletmeye başlamasına kadar arama izni, ferağ harcı, arama ruhsatnamesi, tahsil harcı ve ferman harcı adıyla, madenlerin türlerine göre fiyatlandırmalar belirlenmiştir. Madenlerde kira niteliğinde resmi mukarrer; yığın halindeki madenlerden %10.6 ila %20.6 ve damar halindeki madenlerden %1.6 ila %5.6 nisbi; maden işletmecisinin net geliri üzerinden ve maden türüne göre %5 ile %10 kuruş gayrisafı hasılatı üzerinden %5 para teçhizat tertibi alınması öngörülmüştür. Osmanlı Devleti madenler konusunda çıkarılmış olan bir diğer nizamname 1909 tarihinde çıkarmıştır. Osmanlı Devleti çıkarmış olduğu nizamnamelerle ülkedeki madenlerin kontrolünü sağlamaya çalışmışsa da, bu konuda tam başarı elde edememiştir. Çünkü devlet eliyle çıkarılan madenler çok sınırlı sayıdadır. Osmanlı Devleti'nin madenlerinin çıkarılması çoğunlukla yabancı devletlerin elinde olmuştur.

Milli Şirketlerin Kurulması

19. yy ilk yarısından başlayarak II. Meşrutiyetin İlanına kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nin ticari hayatında Avrupa sömürüsü olması amacıyla bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemeler; Fransız mevzuatının etkisiyle yeni bir ticaret hukuku hazırlanmıştır. Ardından 1839 yılında Ticaret Nezaretini kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Nezaret kurulduktan sonra 1840 yılında bu nezarete bağlı ticaret mahkemesi kurulmuştur. 1850'de özel hukuk alanında çıkartılan ilk kanun özelliğine sahip olan

Kanunname-i Ticaret-i Berriye çıkartmıştır. 1856 yılında İslahat Fermanı'nın ilan edilmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'na yabancı sermayenin girişi hızlanmıştır. Böylece de demiryolu, bankacılık, madencilik, elektrik, havagazı gibi farklı alanlarda imtiyazlı yabancı şirketlerin sayısı hızla artmıştır. 1861 yılında ticari işlerdeki anlaşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi çıkartılmıştır. 1863 yılında ise Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi çıkarılmıştır. 1908 yılına kadar ticaret alanına yönelik yasal ve kurumsal düzenlemelere devam edilmiştir. II. Meşrutiyete kadar yerli sermaye ile sadece 2 kurum var olmuştur. Bunlar Şirket-i Hayriyye ve Ziraat Bankası'dır. Çünkü Müslüman Türk girişimciler yerli sermayenin yetersizliği ve yaşanan kriz ortamlarından dolayı şirketleşme yoluna gidememişlerdir. II. Meşrutiyetle birlikte ihtiyaç olunan Müslüman-Türk tüccarın yaratılması için çaba harcanmıştır. Bunun yanında birlik kurulma işlerine de girişilmiştir. Bu hususta da İstanbul'da Müslüman Ticaret Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş amacı ticaret yapacak olan Müslüman tüccarları hem bir arada tutmak hem de ticaret alanında bilgi sahibi olmalarını sağlamak olmuştur. Osmanlı Müslüman tebaanın ticarete yönelmesini sağlamaya çalışan bir diğer yayın İttihatçıların güdümündeki Türkçü-İslamcı bir çizgiye sahip olan İslam Mecmuası olmuştur. Milli İktisadi savunan ve milli sermayeden yana olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde ticareti özendiren söylemler kısa sürede sonuç vermeye başlamıştır. Müslümanlar arasında ticaret uğraşanların sayısı gittikçe artmaya başlamıştır. Bu yıllarda kurulmuş olunan anonim şirketlerin sayılarında artışlar görülmüştür. 1849'dan 1907 yılına kadar 97 anonim şirket kurulmuştur. 1913 yılına kadar kurulmuş bulunan anonim şirketlerde yabancı uyruklu ve Osmanlı uyruğu gayr-i Müslimlerin tartışılmaz bir ağırlıkları var olmuştur. Ancak tam manasıyla istenilen amaca ulaşılamamıştır. Müslümanların Avrupa'daki gibi ticaretle uğraşabilmesi ve için sermayeye ihtiyaç var olmuştur. Fakat Osmanlı Devleti'nde bu tarz bir sermaye bulunmamıştır. I. Dünya Savaşı'na kadara Osmanlı'da bulunan Müslüman-Türk tebaa ticaretle uğraşmış, anonim şirketlerin kuruluşlarını gerçekleştirmişse de toplu sermaye gerektiren anonim şirketçilik alanında varlık gösterememiştir.

İttihat ve Terakki Fırkasının Ekonomi Siyaseti

II. Meşrutiyet'in ilan edilip Kanuni Esasi'nin yürürlüğe konulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti, anayasal düzene yeniden geçilmiştir. 1908 yılından itibaren yönetimde tam manasıyla söz sahibi olmak isten İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu 1913 yılı itibariyle başarmıştır. 1908 itibariyle dolaylı, 1913 itibariyle doğrudan yönetimde bulunulmasıyla birlikte ülkenin iktisadi durumunda iyileştirmeler yapılması adına çeşitli politikalar yürütülmüştür.

İttihat ve Terakki Cemiyeti

II. Abdülhamit'in getirmiş olduğu mutlak monarşi yönetiminden rahatsız olan Jön Türkler, bu duruma son vermek için faaliyetlerine başlamışlardır. Tekrar meşrutiyete geçmek için Padişah'ın tahttan indirilmesi gerekliliği konusunda hem fikir olan muhalifler, bu amacına nail olmak için 21 Mayıs 1889 İttihat-ı Osmani Cemiyetini kurmuşlardır. Cemiyetin kısa süre üye sayısı artmaya başlamıştır. 1984 yılında İttihat-ı Osmani Cemiyeti kendileri gibi meşrutiyet yanlısı olan Ahmet Rıza Bey ile Paris'te temas kurmuşlardır. Cemiyet üyeleri ve Ahmet Rıza Bey arasında yapılmış olunan görüşmeler neticesinde cemiyetin adı Osmanlı "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Cemiyetin fikirlerini yayma ve kamuoyu oluşturma amacıyla 1 Aralık 1895 tarihinde Meşveret Gazetesi yayınlan hayatına başlamıştır. Cemiyetin yayın organının da faaliyete başlamasının ardından yurt için de ve yurt dışında çeşitli guruplarla hızlı bir şekilde iletişime girilmiştir. Bunun yanında cemiyet, Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye, gibi yüksek okullarda gizli kollar ve komiteler oluşturmuştur. Cemiyet üyelerinden bazıları 1896 yılında padişaha karşı bir darbe girişiminde bulunmak için hazırlık yaparken yakalanmıştır. Bunun üzerine yasaklar, yakalanmalar sonrasında da sürgünler başlamıştır. Yasaklar ve sürgünler neticesinde cemiyetin yurt dışında faaliyetleri ve üye sayıları hızla artmıştır. Cemiyet, yurt dışında en çok Paris, Cenevre ve Kahire'de etkin olmuştur. Cemiyetin taraftarlarının ve faaliyetlerinin artmasıyla birlikte 1902 yılının şubat ayında Paris'te bir kongre düzenlenmesine karar verilmiştir. Paris'te düzenlenen kongreye 47 delege katılım sağlamıştır. Ancak kongre sonrasında fikir ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu fikir ayrılığı prens Sebahattin Bey taraftarları (dış müdahaleyi kabul edenler) ve Ahmet Rıza Bey taraftarları (dış müdahaleye karşı çıkanlar) arasında yaşanmıştır. Ardından Ahmet Rıza Beyin başkanlığındakiler Terakki ve İttihat adı altına birleşmişlerdir. Cemiyetin hürriyetin ilanı yolundaki çalışmaları günden güne artmaya başlamıştır. II. Abdülhamit rejimine karşı olan cemiyetler bu defa 1907 yılında Paris'te bir araya gelerek toplanmışlardır. Toplantı üç gün sürmüş ve toplantıya sırasıyla Prens Sebahattin, Ahmet Rıza ve Malumyan başkanlık etmiştir. Kongre sonucunda da padişahın tahtan indirilmesi ve meşrutiyetin ilanı kararı alınmıştır. Cemiyeti, Makedonya'da çok hızlı bir şekilde örgütlenmeye başlamıştır. Askeri kanat burada dağa çıkarak bir ayaklanma başlatmıştır. Durumu kontrol altına alınması için merkezden asker gönderilmiş ancak bir başarı sağlanamamıştır. 23 Temmuz 1908 tarihinde İttihatçılar, Makedonya'nın bazı şehir ve kasabalarında hürriyeti ilan ettiklerini duyurmuşlardır. Yaşanan bu olay karşısında padişah da, 24 Temmuz 1908 de "Meclis-i Mebusan'ın İçtimaa Davet Olunması Hakkında İrade-İ Seniyye"yi yayınlamak zorunda kalmıştır. 1908 yılında II. Meşrutiyet resmen ilan edilmiştir. Ardından Kanuni Esasi yürürlüğe konulmuştur.

Liberal İktisat Anlayışı

Osmanlı devleti batılılaşma hareketleri neticesinde ekonomide fikirsel değişimler yaşanmıştır. Fikirsel değişimde batılı düşüncelerden etkilenmiş Türk aydınlarının, yurt dışına gönderilmiş olan öğrencilerin ve yabancı daimî elçiliklerin etkisi olmuştur. Ekonomideki fikirsel değişim neticesinde Osmanlı Devleti'nde liberal düşünceler benimsenmiştir. Ekonomideki fikirsel değişimler II. Meşrutiyetin ilanından sonra hayat bulmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyetin anlamlı olması için ekonomideki kötü gidişatın düzeltilerek, ekonomide tam bağımsız olunması gerektiği bilincine varmıştır. Yeni dönemin ekonomik sistemi için iki seçenek arasında kalınmıştır. Cemiyet, Prens Sabahaddin ve Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyetçi grubun savunduğu şahsi teşebbüs fikri ve devletin merkezileşmeden uzaklaşması ile Cavid Bey ve klasik iktisatçıların düşüncelerine uygun olarak önerdikleri devletin ekonomiye müdahale etmemesi ve serbest ticaret düşüncesi arasında kalmıştır. Ekonomideki serbestlik anlayışı olan liberalizmin temellerini de Türkiye'de Ohannes Paşa'nın atmış olduğunu söyleyebiliriz. Mekteb-i Mülkiye'de iktisat dersleri veren Paşaya göre, devletin ekonomik olarak kalkınması için mülkiyet hakkına ve girişim özgürlüğüne dayalı, açık ve rekabetçi bir yapı olmalıdır. Ohannes Paşa temel yaklaşımına uygun olarak, ekonomide

korumacılık, devletçilik ve tekelin yanlış olduğunu ileri sürmüştür. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra şahsi teşebbüs kavramının popülerliği artmış ve bireyin kişisel çıkarları gözetildiği takdirde toplumu en üst refah düzeyine ulaştırılabileceği fikri vurgulanmıştır. Liberal düşünce fikri İttihat ve Terakki Cemiyetinde daha fazla yer bulmaya başlamıştır. Çünkü cemiyet içerisindeki liberal düşüncenin en önemli temsilcisi Cavid Bey olmuştur. Cavid Bey, ekonomik kalkınma için ticaret ve tarıma öncelik verilmesi gerekliliğini dile getirmiştir. Tarım ve ticaret geliştikçe sanayinin de bunlara paralel olarak gelişeceğini savunmuştur. Dönemin ekonomi politikasının yerleşmesinde ve gelişmesinde Cavid Paşa'nın haricinde dönemin düşünce adamlarından olan Namık Kemal başta olmak üzere Portakal Mikail Paşa ve Ohannes Paşa liberal iktisat politikasını yazıları ile desteklemişlerdir. Osmanlı ekonomisinin kalkındırılması ve kötü gidişatının durdurulması adına ekonomide liberal politika izlenmiştir. Liberal politikalar neticesinde Osmanlı Devleti'nde sanayi yatırımlarına verilen önem artmıştır. Bu yatırımlarla birlikte Osmanlı ekonomisinde büyük bir paydaya sahip olan gayrimüslim ve Avrupalı yatırımcıların sayısında artışa meydana gelmiştir. Yine liberal politikalar çerçevesinde ticaretin serbestliği ve girişim özgürlüğü için Lonca teşkilatı kaldırılmıştır. Bunun sonucunda da örgütsel dayanışma ile hayatta kalmaya çalışan Türk-Müslüman zanaatkâr birliği ortadan kalkmıştır. Yaşanan mücadeleler neticesinde başarı kazanamayan devlet toprak kayıpları yaşamıştır. Toprak kayıplarının yanında liberal ekonomi anlayışı ile yapılmış olunan çalışmalarda da istenilen başarı elde edilememiştir. Sonuç itibarıyla liberal ekonomi devlete yarar sağlamamış hatta devleti daha büyük felaketlere sürüklemiştir. Durumun vahametini kavramış olan İttihat ve Terakki Hükümeti liberal iktisat politikalarından vazgeçmiştir.

Milli İktisat Anlayışı

Liberal iktisat politikasının yaratmış olduğu başarısızlıklar neticesinde İttihat ve Terakki Hükümeti bu anlayıştan vazgeçmiştir. Yeni bir ekonomik anlayış arayışına girilmiştir. Bu sırada dönem itibarıyla toprak kayıpları olmaya başlamıştır. Bu kayıplar Osmanlı'da Türkçülük akımının gelişmesine ve taraftarlarının artmasına neden olmuştur. İttihatçılar tarafından da devleti siyasi, ekonomik ve kültürel olarak millî değerlere ve millet bilincine yönlendirme çabaları başlatılmıştır. Milli bilinç ve Milli İktisat anlayışına geçişteki kırılma noktası ise Balkan devletlerinin balkan savaşları ile Osmanlı Devleti'nde ayrılmaları ve Trablusgarp Savaşı ile İtalya'nın Libya'yı kendi toprağına bağlaması olmuştur. Bu kadar toprak kaybı sonrasında Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı kaybolmuştur. Bu durum neticesinde İttihat ve Terakki Hükümeti'nin siyasi ve ekonomi politikalarında değişimler yaşanmıştır. Siyasi alanda başlayan milliyetçilik ideolojisi zamanla şartların da bu yöne sevk etmesiyle ekonomi alanında da etkisini göstermeye başlamıştır. İttihat ve Terakki Hükümetinin milli iktisat politikasını benimsemesinde iki neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki devleti Alman etkisidir. Almanların benimsemiş olduğu milli iktisat politikası neticesinde ülke ekonomisindeki gelişim Osmanlı'da bulunan düşünürlerin dikkatini çekmiştir. Düşünürler Alman ekonomisine milli iktisat politikası uygulamış olan F. List ittihatçılar tarafından tanınmaya ve okunmaya başlanmıştır. Alman milli iktisat anlayışından etkilenmiş olan bu düşünürler arasında Ziya Gökalp, Tekin Alp, Yusuf Akçura ve Ahmet Muhiddin yer almıştır. Düşünürler milli iktisat anlayışı çerçevesinde Müslüman-Türk orta sınıfının oluşturulması ve sanayileşmenin gerekliliği gibi konularda çeşitli yazılar kaleme almışlardır. İttihat ve Terakki Hükümetinin milli iktisat politikasını benimsemesinde ikinci neden ise toprak kayıpları olmuştur. Devletin toprak ve ekonomik kayıplarının artmasının akabinde dünya savaşının başlamasıyla birlikte savaş finansmanı sıkıntısı yaşamaya iktisadi liberalizmden milli iktisat anlayışına geçilmesinde zorlayıcı etkenler olmuştur. Devletin ekonomide yaşamış olduğu sıkıntıyı göz önüne almış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, milli bir burjuvazi ve milli bir ekonomik yapı oluşturmak amacıyla hareket etmiştir. Cemiyetin bu amaç doğrultusunda hareket etmesi esnasında cemiyete iktisadi konularda danışmanlık yapan Alexander Helphand-Parvus'tan etkilenmişlerdir. Parvus, İttihatçıların milli iktisat anlayışına yönelmelerini, bu durum da köylülerin ekonomik sorunlarının çözüleceğini önerisinde bulunmuştur. Bunun yanında sanayileşmenin ve milli bir iktisat politikasının gerekliliğini belirtmiştir. Onun bu düşünceleri ve önerileri İttihatçı çevrelerde büyük çapta kabul görmüş ve milli iktisat düşüncesinin uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Düşünürlerin, aydınların ve iktisatçıların milli iktisat anlayışı üzerine telkinleri ve dönemin şartları neticesinde İttihat ve Terakki Hükümeti milli iktisat anlayışını benimsemiş ve ekonomideki politikalarını bu anlayış çerçevesinde yürütmüştür.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI EKONOMİSİ VE TÜRKİYE

Osmanlı Devleti, 1914 yılında başlamış olan I. Dünya Savaşı'na İttifak saflarında katılmıştır. 1914-1918 yılları arasında meydana gelmiş olan savaşta Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu oldukça kötüdür. Yönetimde yer almış olan İttihat ve Terakki bu kötü duruma son vermek, devletin ekonomik durumunu iyileştirmek adına yeni iktisat politikaları izleme kararı almıştır. Bu kararın temel prensibinde milli kavramı yer almıştır. Milli iktisat anlayışı çizgisinde devletin ekonomik durumunun iyileştirilmesi adına sanayi, tarım, ticaret, para ve bankacılık faaliyetlerinde çalışmalar yürütülmüştür.

Para Politikaları

Osmanlı Devleti'nin kötü giden ekonomisinin neticesinde Osmanlı parası değerini kaybetmeye başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte de paradaki değer kaybının hızı daha da artmıştır. Yaşanan değer kaybına durdurmak adına hükümet bir dizi çalışma yürütmüştür. Öncelik olarak Tevhid-i Meskukat Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla birlikte kâğıt kuruş kullanımı başlamıştır. Böylece piyasadaki para sıkıntısına çözüm olunması ve değer kaybının önlenmesi amaçlanmıştır. Para değeri konusundaki sonraki adım Kambiyo Muameleleri Merkez Komisyonu kurulması olmuştur. Bu komisyon sayesinde para transferleri ruhsata bağlanmış ve servet transferi kontrol altına alınmıştır. Böylece de Osmanlı parası istikrara kavuşmaya başlamıştır.

Bankacılık Faaliyetleri

Milli ekonomi çalışmalarının sağlık yürütülmesi ve sermayenin kontrol altında tutulması için milli banka ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu hususta, öncelikle Evkaf Bankası kurulmuş ancak muhafazakâr çevrenin tepkisinden dolayı işlevsel olamamıştır. Dünya savaşı ile birlikte milli iktisat ve milli banka söylemi daha fazla ön plana çıkmıştır. Bunun neticesinde de 1914-1918 yılları arasında milli bankaların kuruluşları gerçekleştirilmiştir. İstanbul'da milli banka olarak öncelikle Osmanlı İtibar-I Milli Bankası kurulmuştur. Banka 1917 yılında merkezi İstanbul'da 4 milyon sermaye ile kurulmuştur. Kuruluşu gerçekleştirilmiş diğer banka Ticaret ve İtibar-ı Umumi Milli Bankasıdır. 1917 yılının mart ayında 5 liralık on bin paydan oluşan 50 bin Osmanlı lirası sermayeyle faaliyete geçmiştir. İstanbul'da kuruluşu gerçekleştirilmiş olan son banka ise Milli İktisat Bankası'dır. Bankanın kuruluşu 1918 yılının nisan ayında 1,500.000 Osmanlı lirası sermayeyle gerçekleştirilmiştir. Milli bankaların kuruluşları yalnızca İstanbul ile sınırlı kalmamıştır. Anadolu'da kurulmuş olunan bankalar ise Aydın, Manisa, Konya, Eskişehir, Karaman ve Adapazarı'nda bulunmuşlardır. Bu bankaların kuruluşlarında eşraf etkin olmuştur.

Ticaret Politikaları

Osmanlı Devleti'nin ticari faaliyetleri savaş öncesinde kapitülasyonlardan ötürü yabancıların elinde yürütülmüştür. Yabancılar verilmiş olan haklardan dolayı yerli şirketlerin hayatta kalmasına pek olanak kalmamıştır. İttihat ve Terakki yönetimi milli iktisat anlayışı çizgisinde yürütmüş olduğu ekonomi çalışmalarında ticaret konusunda da girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlerin ilki ticaret faaliyetleri için ayak bağı olan kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. Sait Halim Paşa hükümeti 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 9 Eylül 1914 günü Osmanlı topraklarında yaşayan yabancıların tüm mali, iktisadi, adli ve idari ayrıcalıklarının kaldırıldığını ilan etmiştir. 15 Ekim 1914 günü bir kanun-ı muvakkatla Osmanlı kanun ve tüzüklerinde kapitülasyonlardan kaynaklanan tüm hükümlerin geçerliliklerini yitirdiğini açıklamıştır. Ardında da çıkarılan Ecnebi Anonim ve Sermeyesi Eshama Munkasım Şirketler ile Ecnebi Sigorta Şirketleri Hakkındaki Kanun-ı Muvakkat gerçek kişilerin yanı sıra ticari nitelikteki tüzel kişilerde Osmanlı mevduatı kapsamın alınarak yabancı şirketlerin ayrıcalıklarına tamamen son verilmiştir. Yine 13 Aralık 1914 tarihinde "Temettü Vergisi Hakkında Kanun-ı Muvakkat" ile birlikte yerli yabancı ayrımı gözetmeksizin Osmanlı topraklarında faal bulunan tüm şirketleri gelir vergisine tabi tutulmuştur. Bu kararın ardından Osmanlı topraklarında bulunan yabancıların statülerinin belirlendiği "Memalik-i Osmaniye'de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Zeaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat" 8 Mart 1915 tarihli yayınlanmıştır. Kapitülasyonlarla birlikte yabancı şirketler dışarıdan belli bir iş gücünü de beraberlerinde getirmişlerdir. Ticaretin gelişmesi amacıyla yapılmış olunan ikinci çalışma gümrükler konusunda olmuştur. "Gümrük Resminin Tadili Hakkında Kanun-u Muvakkat" çıkarılarak gümrük oranı %15'e yükseltilmiştir. 1915 yılının Haziran ayında gümrükler konusunda bir adım daha atarak savaş süresince ithal mallardan % 30 gümrük vergisi alınmasını uygun görmüştür. 1916 yılının Mart ayında bu defa "Gümrüklerde Sıklet-i Eşya Üzerinden Resim Ahzı Hakkında Kanun" çıkarılarak gümrüklerde kökten dönüşüm yapılmıştır. Ticaretin

gelişmesi amacıyla yapılmış olunan üçüncü çalışma ihracat heyeti olmuştur. Ticarete ihracatı kontrol altında tutuma, geliştirme ve yönlendirme konusunda 14 Eylül 1916 da Kanun-ı Muvakkatla ve onu izleyen nizamnameyle bir ihracat heyeti kurulmuştur.

Sanayi Politikaları

Savaş döneminde Ticaret ve Ziraat Nezareti ülkedeki sanayi faaliyetlerinin durumunu görmek adına bir çalışma gerçekleştirmiştir. Yapılmış olunan sanayi sayımının ardından ortaya çıkan tablo ek iç açıcı olmamıştır. Osmanlı Devleti büyük sanayilere sahip olamamıştır. Küçük sanayilerinde durumu ham madde ve yakıt sıkıntısından dolayı kötüdür. Hükümet, ülkedeki sanayi faaliyetlerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi adına çalışmalar yapılması kararı almıştır. Savaş yıllarında devlet, sanayi faaliyetlerinin gelişmesi için öncelik olarak sanayileri dış rekabetten kurtulmasını amaçlanmıştır. Ancak bu konuda istenilen başarı sağlanamamıştır. Çünkü sanayi faaliyetlerinin gelişimini olumsuz etkileyen başka gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler arasında ham madde ve işçi sıkıntısı yer almıştır. Fakat bunun yanında yeni sanayi hamleleri de yapılmıştır. 1915 yılından sonra yeni müesseselerde faaliyete geçmiştir. Yeni kurulmuş olan müesseseler anonim şirket olarak kurulmuşlardır. Yeni kurulmuş olunan sanayilerin 13 tanesi İstanbul'da, 1'er tanesi de Konya, İzmir, Ankara faaliyet göstermişlerdir. Tüm olumsuz durumlara karşın devlet, sanayi faaliyetlerinin gelişmesi için çalışmalara devam etmiştir. Bu amaçla 16 Ocak 1916 tarihinde "Teşviki Sanayi Muvakkat Kanunu" ve bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamname ile İstanbul 63, İzmir 15, sair 39 toplamda 117 müessesenin faydalanması sağlanmıştır. Ancak amaçlanan büyük sanayi adımlar savaş koşulları ve alt yapı yetersizliğinden ötürü atılamamıştır. Savaşın devam ettiği dönem de sanayi faaliyetlerinde "Milli Sanayi" olgusu ön plana çıkarılmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi milli sanayi faaliyetlerinin Anadolu'nun her yerine yayılmasını istemiştir. Bu hususta da, sanayi alanında özel teşebbüsün gelişmesi amacıyla bir cemiyet kurulmasına karar verilmiştir. 1917 yılında İttihat ve Terakki üyeleri ile mebus olan fabrikatörler tarafından Milli Fabrikacılar Cemiyeti'nin kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Cemiyet, ülkenin gerek duyduğu sanayi işletmelerinin kurulabilmesi için vatandaşlar arasındaki iş birliğini sağlamayı amaçlamıştır.

Tarım Politikaları

Osmanlı Devleti'nin tarımsal durumundaki kötü gidişat savaştan önce başlamıştır. Dünya savaşıyla birlikte durum daha da kötüleşmiştir. Tarım faaliyetlerinde aksamalar baş göstermiştir. Tarımsal üretimde yaşanan olumsuz duruma yönetim müdahale etmiştir. Devlet, seferberlik ilanının ardından işe işlerini kontrol altına almak ve ihtiyaçların temin edilmesi için Harbiye, Dahiliye ve Maliye nazırlarından oluşan bir komisyon kurulmuştur. Komisyon işe işlerinin kontrolünü tam manasıyla sağlayamamıştır. Savaş ilerledikçe işedeki durum daha da kötüye gitmeye başlamıştır. Hükümet, üretimde verimin artırılması ve devamlılığın sağlanması adına bir dizi çalışma yürütmüştür. Bu çalışmalar kapsamında Ziraat Nezaretinde üretimi teşvik ve planlama işleriyle ilgilenecek bir komisyonun kuruluşu gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma kapsamında; çiftçiye tohumluk ve ziraat aletleri dağıtımını gerçekleştirelmıştır. 18 Ağustos 1917 de işe umumiye kararnamesi ile işe umum müdürlüğü kurulmuştur. Müdürlük, belirlenmiş olan ihtiyaçlar dahilinde gerekli görüldüğü durumlarda dışarıdan yemeklik hububatın satın almasını sağlayacaktır. Müdürlük halkın ve ordunun ihtiyaçlarını tek elden belirleyecek bir kurum olmuştur. Sonrasında ise işe umum müdürlüğü 30 temmuz 1918 de bir kararname ile işe nezaretine dönüştürülmüştür. Savaşın uzun sürmesinin sonucunda işe sorunları giderek artmaya başlamıştır. Bu defa hükümet, Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu muvakkati ve 5 ay sonra yürürlüğe giren Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunuyla Ziraat Nezareti köy ve kasaba çiftçilerine çift hayvanlarıyla beraber toplu olarak çalışmak yükümlü getirilmiştir. Bu kanunu işlevsel hale getirmek ve uygulanmasını etkin kılmak adına destek heyetleri de kurulmuştur. Bunlar zer'ıyyat heyeti ve zer'ıyyat memurları görevlendirilmiştir. Mükellefiyet-i ziraiye kanunu gereğince yapılmış olunan çalışmalar olumlu sonuçlar vermiştir. 1915 yılında 25-27 milyon dönüm toprak işlenmişken 1917 sonunda 52 milyon toprak işlenmiştir. İttihat ve Terakki yönetimi tarım alanında yapılması planlanan çalışmalara ayrı bir önem vermiştir. Tarımsal faaliyetlerin sağlıklı yürütülmesi adına bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Çiftçiler Derneği olmuştur. Derneğin kuruluş amacı, üreticiyi üretim konusunda doğru bilgiler vermek olmuştur. Dernek tarafından çıkarılacak olan ve pratik bilgiler içeren çiftçiler mecmuasını yayın hayatına sokacaktır. Savaşın devam etmesiyle birlikte cepheye sevk edilen erkek nüfus giderek artmıştır. Bu durum neticesinde üretimde hızlı düşüşler yaşanmıştır. Yaşanan düşüşü durdurmak amacıyla kadınlar çalışma hayatına entegre edilmeye başlanmıştır. Kadınların iş yerlerine yerleştirilmesinde kolaylık sağlamak adına bir cemiyet kurulmuştur. "Osmanlı kadınları çalıştırma cemiyeti islamiyesi" adındaki cemiyet çalışmak isteyen kadınların müracaat etmeleri durumunda onlara iş sağlayabilmektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde "Birinci Ordu-yı Hümayun'a Merbut Birinci Kadın İşçi Taburu" adı altında kadınlar gönüllü olarak askere alınmış oluyordu. Böylece kadın işçi taburları kurulmuştur. Amacı, kadınların iş sahibi olmasını sağlamak ve kadınların kendi geçimlerini sağlamalarına yardımcı olmak olmuştur.

Kooperatif Faaliyetleri

Ziraat Bankası Müdür Muavini İsmail Rıfkı Beyin başkanlığında bir heyet 1913 yılında kooperatif

çalışma yöntemlerini araştırmak üzere Avrupa'ya gönderilmiştir. Heyetin dönüşte yazmış olduğu rapor neticesinde ticaret ve ziraat nezareti 1914 yılında bu rapordan yararlanarak 88 maddelik bir kooperatif şirketler kanun tasarısı hazırlamıştır. Kanun tasarısı her ne kadar meclis görüşmelerinde yer almış olsa da savaşın başlamış olmasından dolayı bu tasarı kanunlaşmamıştır. Buna karşın savaşın yaratmış olduğu ekonomik darboğaz halkı kooperatif örgütlemelerine yönlendirmiştir. Savaşın başlamasıyla halk tüketim kooperatiflerinin örgütlemesine başlamıştır. Örgütlenme ilk olarak İstanbul'da başlamıştır. 12 tüketim kooperatifi İstanbul'un farklı semtlerinde kurulmasına karar verilmiştir. Ardından taşrada da kooperatif örgütlenmelerine başlanmıştır. Halkın et, besin, gaz, sabun gibi temel ihtiyaçlarını uygun fiyatlarla sağlayacak kooperatifler kurulmuştur. Kooperatiflerin örgütlenmesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri önemli rol üstlenmiştir. Aydın'da Müslüman-Türk üreticiyi koruma amacıyla tarımsal kredi ve satış kooperatifi kurulmasına on ayak olmuşlardır. Bu konuda ilk faaliyetleri aydın incir müstahsilleri anonim şirketinin kuruluşu olmuştur. 1915-1917 yılları arasında Palamutçuları A.Ş., Manisa Bağcılar Bankası, İzmit Sancağı-Düzce Kazası kooperatifi, Tütün Müstahsilleri A.S. Osmaniye'sinin kuruluşu gerçekleşmiştir. Savaş dönemi boyunca Türk eşrafı, İttihat ve Terakki desteğiyle piyasayı millileştirme olanağına sahip olmuştur.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ EKONOMİ

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına ve yok sayılmasına neden oldu. Mondros Mütarekesi'yle birlikte, Anadolu toprakları İtilaf devletleri tarafından işgal edildi. Milli Mücadele ise bütün yokluklara, imkânsızlıklara rağmen Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlamıştır.

Milli Mücadele'nin Başlangıcında Ekonomik Durum

Milli Mücadele sırasında ülke ekonomisinin temeli olan tarım üretimi durma noktasına gelmiştir. Bu dönemde tarımla uğraşan kişilerin sayısının azlığı, tarım merkezlerinin işgal altında olması gibi nedenlerden dolayı tarımsal üretim yarı yarıya azalmıştır. Ticaret ve sanayi alanında da ülkenin durumu oldukça zayıflamıştır. Sermaye sorununun yanında deneyimli eleman sıkıntısı da mevcuttu. Karşılanamayan yeni gereksinimler için küçük imalathaneler kurulmakta, savaş içinde bulunulması ve sanayide emeğin büyük ölçüde azınlıkların elinde olması nedeni ile insan gücü sıkıntısı çekilmekte, ülke içinde üretilemeyen sanayi ürünleri dışarıdan bağış ya da para karşılığında alınmaktaydı. Böyle bir durumda önce iç kaynaklara yönelerek bağışlarla bir süre idare edilmeye çalışılmış daha sonra kanunlarla hukuki alt yapısı oluşturularak halktan vergi alınmıştır. Ayrıca başta Sovyetler Birliği olmak üzere birçok ülkeden gelen yardımlar kabul edilmişti. Tüm bunlara ek olarak Hilal-i Ahmer Cemiyeti gibi çeşitli yardım cemiyetlerinin ve varlıklı kişilerin bu konudaki yardımları ve çalışmaları olmuştur.

TBMM'nin Ekonomik Tedbirleri

Milli Mücadele Bütçeleri

Milli Mücadele Dönemi'nde ülkenin çeşitli yerleri işgal altına girmiş mali denetimi elden çıkmış durumdaydı. Bu dönemde mali imkânlar; Osmanlı Yönetimi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Kuvay-i Milliye arasında paylaşılmıştı. Mali alanda sorunları çözmek, mali durumu denetlemek işi Maliye Vekâleti'nin eline geçmiştir. Artan harcamaları denetlemek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk bütçesi Maliye Vekili Ferit Bey tarafından 1 Mayıs 1920 ile 30 Eylül 1920 arasını kapsayacak şekilde yapıldı. Bütçenin % 53'ü iç güvenlik ve savunmaya harcanmıştı. Devlet işlerinin yürütmesine engel olmayan, mümkün olduğu kadar gerçek kaynaklara dayanan 1920 bütçesi 28 Şubat 1921'de kabul edilmiştir. 1921 bütçesi ise 5 Mayıs 1921'de meclisin gizli celsesinde ele alınmıştır. Tartışıldıktan sonra 21 Şubat 1922'de meclisin açık oturumunda ele alınmış ve 22 Şubat 1922'de kabul edilmiştir. 1922 bütçesi Maliye Vekâleti tarafından hazırlanarak 17 Temmuz 1922'de meclisin gizli oturumunda ele alınmıştır. Gider 78 milyon lira, gelir ise 56 milyon lira olarak tahmin edilmiştir. Bütçeler yılbaşında değil yılsonunda kabul edilmiş meclis adeta bütçeyi değil yapılan harcamaları onaylamıştır. Milli Mücadele bütçeleri sürekli olarak açık vermiştir. Bu açıkları kapatmak için vergi almak yoluna gidilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ekonomiyi Düzeltmeye Yönelik Çıkardığı Kanunlar

Milli Mücadele yılları her türlü kaynağa ihtiyaç duyulan bir dönemdi. Bu dönemde güçlü bir ordu kurabilmek için insan gücü ve maddi kaynak gerekiyordu. Bunun için 11 Eylül 1920'de "Firariler Hakkında Kanun" çıkarıldı. Kanun kapsamında İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Kanunun uygulanmasında öncelik vergilerin toplanmasına verildi. Ağnam vergisine bir kat zam yapılması içinde 27 Kasım 1920'de "Seney-i Haliye Ağnam Resmine Bir Misli Zamma Dair Kanun" çıkarıldı. Ardından 11 Aralık 1920 tarihinde "Muhtaç Çiftçilere Borç Olarak Tohumluk ve Çift Hayvanatı İhsası Hakkında Nizamname" çıkarıldı. Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi ekonomik alanda ilk tedbirlerini almaya başlamıştır.

Tekâlif-i Milliye Emirleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ekonomik ihtiyaçları karşılamak için çıkardığı en önemli kanunlardan biri 7-8 Ağustos 1921 tarihlerinde yayınlanan Tekâlif-i Milliye Emirleridir. Tekâlif-i Milliye Emirlerini yerine getiren Türk milleti, Türk ordusuna bağış ve yardımlarda bulunmuştur. Tekâlif-i Milliye Emirlerinin uygulamaları sırasında başlayan bu yardım ve bağışlar Sakarya zaferinden Kurtuluş Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.

Tekâlif-i Milliye uygulamaları yapılırken önce menzil teşkilatları kurulmuş bunlar aracılığı ile Türk ordusu için gerekli her türlü ihtiyaç maddeleri cephe gerisinden cepheye taşınmıştır. Menzil teşkilatlarının ardından Tekâlif-i Milliye komisyonları kurulmuştur. Bu komisyonlar ihtiyaçların menzil teşkilatlarına ulaşmasını sağlamıştır.

10 madde halinde düzenlenmiş olan Tekâlif-i Milliye emirleriyle alınan vergilerin bir kısmı Milli

Mücadele'yi izleyen yıllarda halka geri ödenmişti. Büyük kısmı nakden, geri kalan önemsiz bir bölümü de hazine tahvilleriyle ödenmiştir. 1923-1937 yılları arasındaki 14 yıllık süre zarfında halka yapılan geri ödemelerle Tekâlif-i Milliye uygulamalarının son aşaması da başarılı bir şekilde tamamlanmıştır.

Bütçe Gelirlerinin Artırılmasına Yönelik Çabalar

Bütçe gelirlerinin arttırılmasına yönelik çabalar arasında, mali kaynakların çeşitlendirilmesi gereği ortaya çıkmıştır. Genel seferberliğin ilanı ile silâh altına alınan askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için ek gelir kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Gelir arttırmaya yönelik 19 adet kanun çıkarılmıştır. Ayrıca dört yeni vergi kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanunların ikisi Deniz Taşıtları Vergisi Kanunu ve Askeri Ulaştırma Yükümlülüğü Kanunu'dur. Diğerleri ise "Düşman İşgalinden Kurtarılan Yerlerden Kaçan Halkın Taşınır ve Taşınmaz Mallarının Yönetimi Hakkında Kanun ve Askerlikten Tecil vergisidir. Bu vergileri kısa bir zamanda tahsil etmek için de tedbirler alınmıştır. Bu vergilerin yanı sıra orduyu daha etkili bir biçimde desteklemek, ordu ihtiyaçlarının birinci planda karşılanması için Harp Encümeni kurulmuştur.

Milli Mücadele'ye destek veren ve fedakârlık gösteren cemiyetler de vardır. Bu cemiyetlerin başında Hilal-i Ahmer Cemiyeti geliyordu. Bu cemiyet çeşitli bağışlarla yoksullara yardım etmekteydi. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından savaş yaralılarının tedavisi ve şehit yakınlarının ihtiyaçları da karşılanmıştır. Bu yardımların dışında varlıklı hayırsever insanların bağışları da Milli Mücadele'ye maddi kaynak oluşturmaktadır. Milli Mücadele Dönemi basını ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumla ilgili yaptığı haberlerle yardımların artması hususunda kendine düşen görevi yerine getirmiştir.

MİLLİ MÜCADELEDE DIŞ YARDIMLAR

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Osmanlı devleti siyasi ve ekonomik olarak bütün gücünü kaybetmiş, elinde olan bütün imkânları da Mondros Mütarekesi'yle birlikte İtilaf Devletleri'nin denetimine bırakmıştı. Mondros Mütarekesinden sonra İtilaf Devletleri Mütarekenin 7. ve 24. Maddelerine dayanarak, Anadolu vilayetlerini işgale başlamışlardı. Bu tutumları neticesinde Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde bir mücadele başladı. Önce Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu, daha sonra çeşitli kongreler ve mitinglerle işgaller protesto edildi. Ancak İzmir ve İstanbul'un işgali, milletin bütün kuvvetleriyle İtilaf Devletlerine karşı koymasını gerektirdi.

Milli Mücadele hukuki, siyasi ve askeri alanda ilerlerken ekonomik sıkıntılar yaşanıyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkmış olan Osmanlı devlet Mondros Mütarekesiyle birlikte hemen her varlığını teslim etmiş, İstanbul'un işgaliyle birlikte devletin mali kaynaklarına ulaşamaz hale gelmişti. Bu durumda Milli Mücadele hareketi kısıtlı imkânlarla ve bağışlarla yürütülürken, TBMM'nin açılmasıyla birlikte mali olanakların arttırılabilmesi için farklı arayışlar içerisine girdi.

TBMM- Sovyet Rusya İlişkileri

TBMM dış politikada bir yandan barış içerisinde komşularıyla iyi ilişkiler kurmak isterken, diğer yandan ekonomik yardım alabileceği bir ittifak yapmak istiyordu. Bunun için en uygun devlet, Birinci Dünya Savaşı neticesinde Bolşevik İhtilalı ile rejim değişikliğine giden Sovyet Rusya idi. 1920 yılı itibarıyla dostluk ilişkileri başlamış, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars antlaşmalarıyla birlikte diplomatik ilişkileri güçlenen iki ülke haline gelmişlerdi. Sovyet Rusya ile politik ilişkiler kurulurken bir taraftan da Batıya karşı mücadele için maddi yardım talep edilmiş ve bu istek Sovyet Rusya tarafından kabul edilmişti ilk yardım olarak 60 bin tüfek ve gereği kadar mermi ile 112 adet hafif makineli tüfek, 10 ağır top ve yarısı külçe altın olmak üzere iki milyon ruble vereceklerini bildirdiler. Moskova Antlaşması imzalanmadan önce yardımlar gelmeye devam etti. Özellikle Büyük Taarruz öncesi Sovyet Rusya'nın yardımıyla Milli Mücadele'nin silah ve cephane temini sağlandı. 1921 ve 1922 yıllarında çeşitli partiler halinde gelen Rus altınlarının tutarı 10 milyon rubledir. Ayrıca Türkiye'ye çeşitli miktarlarda tüfek, makineli tüfek, top, tüfek mermisi, top mermisi, top barutu, el bombası, şarapnel mermisi, kılıç ve gaz maskesi yardımı yapıldı.

Fransız Yardımları

Yabancı devletlerle diplomatik ilişkilerin yanı sıra, Milli Mücadelenin başarıya ulaşabilmesi için para ve silah yardımı yapmaları önemli yer tutuyordu. Sadece Sovyet Rusya'dan değil birçok ülkeden yardım alınmış bunların hemen hepsi karşılıksız olarak hibe edilmişti.

Milli Mücadele sırasında ülkemizin işgalini gerçekleştiren ülkelerden biri olan Fransa ve İtalya'nın silah ve mühimmat yardımları da görülmektedir. Fransa Anadolu'da başlatılan direnişe karşı gelmenin bir faydası olmadığını ve bu işin sadece İngiltere'nin işine yarayacağını anlayınca Ankara'ya barış isteğini bildirdi. Ankara antlaşmasının yapılmasından sonra, Fransa işgal ettiği yerlerden çekilmeyi kabul etti. Güney cephesinden çekilirken işgal ettikleri yerlerde bulunan savaş araç gereçlerini Türklere bırakmışlardı. Kesin sayıları belli olmamakla birlikte önemli miktarda silah cephane ve mühimmat yardımında bulunmuşlardı. Resmi belgelere göre, 10089 tüfek, 1505 sandık mermi bırakılmış ve on adet uçak Fransızlar tarafından Türkiye'ye hediye edilmiştir.

İtalyan Yardımları

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtalyanlar Antalya ve çevresini işgal etti. Fakat diğer devletlere nazaran farklı bir işgal metodu kullanmışlardır. İşgal ettikleri sürede Türkiye'nin dostu oldukları yönünde propaganda faaliyeti yürüttüler. İtalya, Sovyet Rusya ve Fransa gibi silah cephane yardımında bulunmazken, işgal ettiği Anadolu topraklarında bir takım teşvik ve yardımlarda bulunmuştur. Bunlar posta teşkilatı kurmak, okullar açmak, çiftçi ve tüccarlara kredi vermek, Türk Hükümetinin ulaşamadığı malları sağlamak, bozuk yol ve camileri onarmak gibi. Ayrıca İtalyanlar Milli Mücadele yıllarında Hilal-i Ahmer Cemiyetine 300.000 lira bağışta bulunmuşlardır.

Hint Müslümanların Yardımları

Anadolu'daki direniş Müslüman âleminin de dikkatini çekmişti. Bunların başında Hindistan ve Pakistan Müslümanları gelmektedir. Bu devletlerin önceliği Osmanlı Sultanının Halifelik makamını taşıması, bu makamın korunması ve devam edebilmesiydi. Bu nedenle Milli Mücadele'yi yakından takip ederek bazı yardımlarda bulunmuşlardır. Öyle ki Merkezi Bombay'da bulunan Hilafet Komitesi, Ankara'ya gönderilmek üzere bir yardım kampanyası başlatmış ve toplanan bağışlar Hilal-i Ahmer

Cemiyeti vasıtasıyla TBMM'ye ulaştırılmıştır. Hint Müslümanları 1920-1922 yılları arasında Türkiye'ye 124.000 İngiliz sterlini göndermişlerdir. Bu parayla orduya silah temin edilmiştir.

Diğer Yardımlar

Milli Mücadele sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Arjanti'nin başkenti Bounes Aires'te bir şube açmış, bu şube aracılığı ile 5 bin pezos, İstanbul Sefareti vasıtasıyla Ankara Hilal-i Ahmer Cemiyetine gönderilmiştir.

Azerbaycanlı ve Kıbrıslı Türkler de Milli Mücadele sırasında maddi yardımlarda bulunmuşlardır.

Azerbaycan, Kızılordu tarafından işgal edilmesinden önce Anadolu'da ki Milli Mücadeleye

yardımetmeye başlamışlardır. İlk Yardımları Bakü İslam Cemiyeti Hayriyesi'nin Türklere yardım

amacıyla 1920 yılında müsamere düzenleyerek topladıkları yardımın Türkiye'ye gönderilmesidir. hem nakdi hem de önemli miktarda petrol ürünü yardımında bulunmuştur. Azerbaycan'ın Sovyetleşmesinden

sonra yardımlar nakdi ve petrol ürünü olmak üzere devam etmiştir. Kıbrıslı Türklerde kendi durumları

kötü olmasına rağmen, yaptıkları kampanyalarla topladıkları paraları Anadolu'ya göndermişlerdir. Bu

yardımlara ek olarak; İsviçre'de yaşayan Türklerden 20.000 lira toplanmış ve Roma yoluyla Ankara'ya

gönderilmiştir. Ayrıca Amerika'da yaşayan Türklerde Sabiha Sertel'in çabalarıyla kendi aralarında

örgütlenmiş para toplamıştır. Toplanan paralar 1922 başında Fuat Bulca'ya teslim edilmiştir.

Milli Mücadele sırasında öz kaynaklara dayalı, ülkenin bağımsızlığını tehlikeye düşürmeyecek, eldeki

imkânlarla uygun bir mali politika izlenmiştir. Bununla birlikte Sovyet Rusya başta olmak üzere bazı

Müslüman devletlerden ve varlıklı şahıslardan dış yardım alınmıştır.

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ VE ALINAN KARARLAR

Lozan barış görüşmelerine ara verildiği bir dönemde Türkiye'nin ekonomik sorunlarını görüşmek ve bunlara bir çözüm bulmak için 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de bir iktisat kongresinin toplanmasına karar verilmiştir. Kongre toplanmadan önce her türlü hazırlığı yapmak üzere İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in başkanlığında Heyet-i Faale adı verilen bir kurul oluşturulmuştur. Aynı zamanda her ilçeden mesleki temsil sistemine göre 8 kişilik heyetler oluşturularak kongreye gönderilmiştir. Bu heyetlerde tüccar, sanayici, zanaatkâr, işçi, şirket temsilcisi, banka temsilcisi ve çiftçiler yer almıştır. Başkanlık görevini Kazım Karabekir Paşa'nın yürüttüğü kongreye Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşmasıyla başlanmıştır. Ekonominin paydaşları olan çiftçi, sanayici, tüccar ve işçilerle ekonomik sorunlar üzerine görüşmeler yapılmış ve katılımcıların oylarıyla çeşitli kararlar alınmıştır. Kongrede alınan kararlar iki gruba ayrılmıştır. İlki olan Misakı İktisadi'de (İktisadi Antlaşma) daha çok Türk milletinin niteliklerine değinilmiştir. Yalnızca 9. maddede yabancı sermayeye karşı olunmadığı belirtilmiştir. İkincisi olan Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına Müteallik Esaslar'da ise kongrede meslek gruplarınca kabul edilen kararlar bulunmuştur.

TARIMSAL DURUM

Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı Devleti'nden ilkel yöntemlerin hâkim olduğu bir tarım sektörünü miras almıştır. Tarım tamamen insan gücüne, hayvan gücüne ve ilkel araç-gereçlere dayanmıştır. Tarımın bu unsurları onlarca yıl devam eden savaşlardan olumsuz yönde etkilenmiş ve bu da ekili alanların oranını bayağı düşürmüştür. Tarım bu yıllarda daha çok geçimlik üretim şeklinde yapılmıştır. Nüfusun %77'si geçimini tarım sektörü ile sağlamış, yalnızca %23'lük bir kısım diğer sektörlerde çalışmıştır. Savaşlardan sonra Türkiye'de hızlı bir toparlanma süreci başlamıştır. Kırsal bölgelere dönen köylülerin tekrar tarımsal faaliyetlere katılmalarıyla birlikte ekili alanlarda artış gözlenmiştir. Ekili alanlara bakıldığında 1927'de ekili alanların %6.4'ünü pamuk, tütün ve susam gibi ticari ürünler ile patates ve soğan, %4'ünü baklagiller ve %89.6'sını tahıl ürünleri oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra tarımsal üretim usullerinde bazı gelişmeler yaşanmıştır. Hükümet tarafından bir yandan modern zirai araç-gereç sayısı arttırılmaya çalışılırken diğer yandan tohum ıslahı ve sulu tarım konusunda çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca çiftçilere destek olmak için Zirai Birlikler ve Tarım Kredi Kooperatifleri kurulmuştur. Bunun yanında Ziraat Bankası'nın tüm imkânları yine çiftçiler için seferber edilmiştir. Cumhuriyet döneminde en önemli sektör tarım olduğu için devletin vergi gelirlerinin büyük bir kısmı bu sektörden sağlanmıştır. Çiftçilerden alınan belli başlı vergiler arasında aşar vergisi, ağnam vergisi ve yol vergisi bulunmuştur. Çiftçilerin üzerine ağır yükler bindiren ağnam vergisi, İzmir İktisat Kongresi'nde gündeme gelmiş ve oy birliğiyle bu verginin kaldırılmasına karar verilmiştir. Ardından 17 Şubat 1925 tarihinde kabul edilen 552 Sayılı Aşar'ın İlgası Yerine İkame Edilecek Mahsulât-ı Arziye Vergisi Hakkındaki Kanun ile bahsi geçen vergi kaldırılmıştır.

SANAYİ FAALİYETLERİ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu sırada ülkede sanayi tesisleri yok denecek kadar az sayıdadır. Bunda Osmanlı Devleti'nin sanayi alanındaki gelişmelere kulak vermemesi en büyük etkidir. 1923 yılına kadar olan süreçte ağır sanayi gelişme gösterememiş ve bu sebeple hafif sanayi tesisleri çoğunlukta olmuştur. Fakat bakıldığında bu tesisler ülkenin iç taleplerini bile karşılayamamış ve çoğunlukla sanayi ürünleri dış ülkelere ithal edilmiştir. 1923 yılından itibaren uygulanan liberal politikalar çerçevesinde özel sektörden sanayi alanına yatırımlar yapılması istenmiştir. Bunun için 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı'nda, 1924 yılında değişiklikler yapılarak sanayi sektörüne bazı teşvikler ve muafiyetler sağlanmıştır. Ardından 28 Mayıs 1927 tarihinde çıkarılan 1055 Sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu ile girişimcilere bazı kolaylıklar sağlanarak sanayi tekrar teşvik edilmeye çalışılmıştır. 1927 yılında yapılan sanayi sayımında en öne çıkan sanayi kolları tarım, maden, dokuma ve ağaç sanayisi olmuştur. Tarım sanayisi 28.439 işletme sayısı ile 1. sırada yer alırken, maden sanayisi 14.752 işletme sayısı ile 2. sırada, dokuma sanayisi 9353 işletme sayısı ile 3. sırada, ağaç sanayisi 7896 işletme sayısı ile 4.sırada yer almıştır. Aynı zamanda gerek devlet ve gerekse özel sektör tarafından şeker sanayisi, savunma sanayisi, çimento sanayisi ve dokuma sanayisinde birçok fabrika kurulmuştur.

MADENCİLİK FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında madencilikte baş gösteren gerileme, hız kesmeden Milli Mücadele yıllarında da devam etmiştir. Cumhuriyet ilan edildikten sonra hükümet bu alana gerekli ehemmiyeti

gösterip üretimi arttırmaya çalışmıştır. Bu yıllarda yapılan çalışmalarla bir yandan işletilmekte olan maden ocaklarından en yüksek verim alınmaya, diğer yandan rezervleri yeterli olup da kapalı halde bulunan madenler açılmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda hükümet tarafından ülke genelinde maden arama çalışmaları başlatılmıştır. Cumhuriyet döneminde üretimi en fazla yapılan madenler sırasıyla taşkömürü, borasit, krom, linyit, zımpara taşı, kurşun, çinko, bakır, manganez, manyezit, antıman, kükürt ve cıva şeklindedir. Bu yıllarda madencilik alanında yaşanan personel sıkıntısını gidermek için hükümet tarafından 2 okul açılmıştır. İlk olarak 1922 yılında Zonguldak'ta 63 nolu ocakta Çavuş Mektebi, daha sonra 20 Ekim 1924'te yine Zonguldak'ta Maadin Mühendis Mekteb-i Alisi açılmıştır. Ayrıca madencilikle ilgili 2 önemli yasal düzenleme bu yıllarda hayata geçirilmiştir. Bunlardan birincisi 12 Nisan 1925'te çıkarılan 608 sayılı kanundur. Bu kanunla Osmanlı Devleti'nden kalma 1906 tarihli Maadin Nizamnamesi'nde bazı değişiklikler yapılarak madenlerin işletilmesi hususunda hükümete ve sermayesinin %51'inin Türklere ait olduğu şirketlere yetki verilmiştir. İkincisi 24 Mart 1926 tarihinde çıkarılan 792 Sayılı Petrol Kanunu'dur. Bu kanunla ülkede petrol arama ve işletme hakkı devlete verilmiştir. 1923'ten 1929 yılına kadar madencilik alanında birçok şirket açılmıştır. Bu şirketlerden bir kısmı yabancı sermaye ortaklığında ve diğer kısmı ise tamamen Türk sermayedarlar tarafından kurulmuştur. Sermayeleri karşılaştırıldığında yabancı ortaklı şirketlerin, Türk şirketlerinden daha zengin olduğu görülmüştür.

DIŞ TİCARET ALANINDAKİ GELİŞMELER

Cumhuriyet döneminde ihraç edilen ürünlerin yaklaşık %80'ini tarım ürünleri, %4'ünü ise madencilik ürünleri oluşturmaktadır. İthal edilen ürünlerin çoğu ise tüketim mallarından meydana gelmektedir. Ayrıca Türkiye'nin ithalat ve ihracatında Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD ön plandadır. Cumhuriyet döneminden itibaren bu devletlere İtalya da eklenmiştir. Bu devlet, ithalatta %15'lik, ihracatta ise dörtte bir birlik payıyla en fazla ticaret yapılan ülke konumundadır. 1923 ile 1929 yılları arasında ihracat ithalatı karşılamadığı için dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır. İstatistik verilerine göre dış ticaret açığının en az olduğu yıl 1924, buna karşın en fazla olduğu yıl ise 1929'dur. 1924'te açık 18.027.000 dolar iken 1929 yılında bu sayı yükselerek 48.731.000 dolara ulaşmıştır.

BANKACILIK ALANINDAKİ GELİŞMELER

1923 yılında Türkiye'de toplam 31 banka bulunmuş, bunlardan 18'i ulusal, 13'ü ise yabancı bankalardır. Ulusal bankalar içerisinde en büyük paya Ziraat Bankası sahip olup toplam sermayesi 22 milyon liradır. (Yüzgün, 1983: 155-156) 1923 ile 1926 yılları arasında 3 ulusal banka daha açılmış ve Ziraat Bankası'nda bir düzenleme yapılmıştır. Türkiye'nin ilk ulusal bankası olan İş Bankası, 1 milyon sermaye ile 26 Ağustos 1924 tarihinde kurulmuştur. Bu banka kurulduktan hemen sonra bir taraftan millî girişimcilere kredi desteği verip kendilerini geliştirmeye çalışmış, diğer taraftan yabancı işletmeleri millileştirmek için çabalamıştır. Ardından 19 Nisan 1925 tarihinde Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Banka bu tarihten itibaren sanayi ve maden sektörlerine çeşitli konularda destek vermiştir. Bunun yanı sıra 3 Haziran 1926 tarihinde Emlak ve Eytam Bankası kurulmuştur. Merkezi Ankara'da bulunan bu bankanın sermayesi toplam 20 milyon liradır. İnşaat ve konut alanında faaliyet gösteren bu bankanın kuruluş amacını bina inşa edecek kimselere kredi desteği vermek oluşturmuştur. Aynı zamanda bir Osmanlı kuruluşu olan Ziraat Bankası Cumhuriyet ilanından sonra dönemin en önemli bankalarından biri haline getirilmiştir.

DÖNEMİN EKONOMİK KURULUŞLARI

Batılılaşma hareketi, 19. yüzyıldan itibaren kendini ticaret ve sanayi alanlarında da göstermiştir. Bu hareketin etkisiyle Osmanlı topraklarında Batı tipi sanayi ve ticaret odaları ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda ilk olarak 14 Ocak 1882 tarihinde Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası kurulmuştur. Ardından Cumhuriyet döneminde bu konuda önemli bir yasal düzenleme yapılmıştır. 22 Nisan 1925 tarihinde kabul edilen 655 Sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile odalar hem mahalli kuruluşlar hem de tüzel kişilikler haline getirilmiştir. Ayrıca söz konusu kanun, sanayicilerin ve tüccarların bu kuruluşlara üyeliğini zorunlu kılmıştır. Bunun yanı sıra her türlü veri, bilgi ve istatistikleri üretip yayınlamak için 25 Nisan 1926 tarihinde Merkezi İstatistik Dairesi kurulmuştur. Kurumun ilk genel müdürü Belçikalı hukuk doktoru Camille Jacquard'dır. Aynı zamanda ekonomi politikaları üreten bir danışma meclisi olarak 25 Haziran 1927 tarihinde Ali İktisat Meclisi kurulmuştur.

1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Büyük Buhran ya da Büyük Bunalım, 1929 yılında New York Borsasının çöküşüyle başlayan ve küresel ölçekte etkileri olan bir ekonomik krizi ifade etmektedir. ABD ekonomisinde büyük bir daralmaya sebep olan bu kriz hız kesmeden tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu kriz Türkiye'de kendisini daha çok dış ticarete ve para değeri üzerinde göstermiştir. Krizin hammadde fiyatlarında meydana getirdiği düşüş, ülkenin ihracat gelirlerinin düşmesine ve dolayısıyla dış ticaret açığının artmasına yol açmıştır. Bu durum çok geçmeden zincirleme bir etki yaratarak Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında hızla değer kaybetmesine sebep olmuştur.

CUMHURİYET TÜRKİYESİ'NDE YENİ EKONOMİK KURUMLAR

Britanya'da XVIII. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi sonrası üretimde artış yaşandı. Bu durum, ticari ilişkilerin artmasına ve beraberinde ada ile kıta Avrupası'nda kredi işlemlerinin başlamasına yol açtı. Bununla birlikte Merkez Bankaları ile çok sayıda bankanın da kurulmasında da etkili oldu. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nde bir dış açılım sürecinin tam manasıyla yaşanmaması nedeniyle, XIX. yüzyıla kadar bankaların kurulması için herhangi bir girişim olmadı. Modern bankacılık sistemi kuruluna kadar, devletin bankacılık işlemleri Galata Bankerleri tarafından gerçekleştirildi. Osmanlı Devleti Dönemi'nde ilk banka ise Galata Bankerlerinden Jasques Alléon ve Manolaki Baltazzi tarafından 1847 yılında İstanbul Bankası (Bank-ı Dersaadet) adıyla faaliyete geçti. İkinci Meşrutiyet Dönemi ile birlikte milliyetçilik akımının yükselmesi sonucu millî sermaye ön plana çıkarıldı ve bu doğrultuda millî sermaye ile çok sayıda banka kuruldu. Ancak millî bankacılık yeterli ölçüde gelişme gösteremedi. Cumhuriyet Dönemi ile birlikte kalkınma yolunda her alanda yapılacak yatırımları finanse etmek, gümrük tarifelerini düzenlemek, Türk parasının değerini korumak gibi işleri yerine getirmek için bankacılık faaliyetlerinde ciddi adımlar atılacak ve çok sayıda banka kurulacaktır

Türkiye İş Bankası

Türkiye İş Bankası 26 Ağustos 1924 tarihinde 1.000.000 lira sermaye ile Ankara'da faaliyete geçmiştir. Bankanın kurulmasında Mustafa Kemal Atatürk 250.000 liralık bir katkıda bulunmuştur. Türkiye İş Bankası, Cumhuriyet Dönemi'nin ilk millî bankası özelliğini taşımaktadır. Türkiye İş Bankası'nın çalışma programında; Bankacılık tekniğini ilerletmek, bankacı ve iş insanı yetiştirmek, sermaye birikimini sağlamak, ticaret ve kredi istikrarını temin etmek, faiz haddini mümkün olduğunca düşük seviyede tutmak, yerli üreticilerin mallarını iç ve dış piyasada en uygun fiyat ve en uygun yöntemle satış imkânını oluşturmak, zengin maden ocaklarını işletmek, ham maddeleri yurt dışında bulunan sanayinin yurt içinde gelişimi için faaliyette bulunmak yer almaktaydı. Türkiye İş Bankası, ülkenin ekonomik yönden kalkınması için şişe ve cam, bakır, şeker, dokuma, lastik, tarım ilaçları ve gübre sanayi, çimento, madeni eşya, demir ve çelik, gıda maddeleri, otomobil, turizm, soda sanayi gibi farklı sektörlerde çeşitli yatırımlarda bulunmuştur.

Emlâk ve Eytam Bankası

Emlâk ve Eytam Bankası 22 Mayıs 1926'da 20.000.000 lira sermaye ile kuruldu. Bankanın görevleri arasında; bina ve üzerine bina inşa edilecek arsa sahiplerine kredi vermek, eytam (yetim) sandıklarının mevcut nakit bedeli ile bundan sonra tahsil edilecek meblağı mevduat olarak alarak bunlara açacağı cari hesaplara %7,5 oranında faiz vermek, 10 milyon liraya kadar tahvil çıkarmak ve her türlü bankacılık işlemlerini yerine getirmek yer almaktaydı.

T.C. Merkez Bankası

T.C. Merkez Bankası 11 Haziran 1930 tarihinde Ankara'da kuruldu. Bankanın kuruluş amaçları ve yetkileri arasında; para piyasasını ve dolaşımını düzenlemek, Türk parasının istikrarına yönelik önlemleri almak, İskonto oranlarını belirlemek, hazine işlemlerini yerine getirmek, banknot basımı tek elden yürütmek, devletin haznedarlığını üstlenmek yer almaktaydı. 1940'larda bağımsız bir para politikasından daha çok, kamu kesiminin finansman açığının kapatılmasına yönelik uygulamalarda bulunuldu. 1950'lerde büyüme ve hızlı kalkınma hedefleri doğrultusunda T.C. Merkez Bankası'nın finansal destekte bulunduğu bir sürece geçildi. 1960'larda planlı ekonomi modeline geçiş ile birlikte T.C. Merkez Bankası genişlemeci para politikaları izleyerek kamuya kaynak sağlamayı sürdürdü. 1970'lerde yeni bir kurucu kanunun kabulüyle banka tarihinde yeni bir döneme geçildi. Bankanın doğrudan ve dolaylı para politikası araçları üzerindeki kontrolü artırıldı. 24 Ocak 1980 kararları ile fiyat kontrolü kaldırılarak, serbest dış ticaret politikasına geçildi. T.C. Merkez Bankası da serbest piyasa ekonomisi ile uyumlu bir alt yapının sağlanması yönünde çalışmalarda bulundu.

Sümerbank

Sümerbank 11 Temmuz 1933'te Ankara merkezli olarak kuruldu. Bankanın adı bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından verildi. Sümerbank, Türkiye'yi ilkel zirai uygulamaların yer aldığı bir konumdan, modern tarım yöntemleri ile sanayinin uyumlu bir şekilde yürütüldüğü ileri bir ülkeye dönüştürmek için büyük ölçekli sanayi projelerini hazırlayacak ve tatbik edecektir. Sümerbank Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde uygulamaya konulan ilk sanayi planı olma özelliğini taşıyan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının (1934-1938) yürütücülüğünü üstlendi. Plan ile dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya sanayisi üzerine çok sayıda sanayi tesisi kuruldu.

Halk Bankası

Halk Bankası 8 Haziran 1933'te resmen kuruldu. 23 Mayıs 1938'de ise faaliyete geçti. Bankanın görevleri arasında; gerekli yerlerde Halk Sandıkları adıyla ve anonim şirket statüsünde küçük kredi kurumları kurmak ve bunlara destek vermek, Halk Sandıklarının gelişim sağlaması için çalışmalarda bulunmak, mevduat kabul etmek yer almaktaydı. Halk Bankası 1963 yılında Türkiye Halk Bankası adıyla faaliyetlerini sürdürmeye başladı. Bu dönemde Halk Sandıkları, Bankanın şubelerine dönüştürüldü.

İller Bankası

İller Bankası 1933 yılında kurulan Belediyeler Bankası'nın yerini almak üzere 13 Haziran 1945'te Ankara'da faaliyete geçti. Bankanın görevleri arasında; İl Özel İdareleri ile belediye ve köy idarelerinin mahalli kamu hizmetleriyle ilgili tesislerini inşa etmeleri aşamalarında destekte bulunmak, şehir, ilçe ve köylerin kuruluş ve imarı için gereken plan ve programları hazırlamak, proje, keşif ve etütleri yaptırmak, yatırımlara finansal destekte bulunmak yer almaktaydı. Bununla birlikte İller Bankası mahallî idarelere harita, imar planı, su, elektrik, turizm, yapı tesisleri proje ve inşa ile kredi temini gibi işleri yürütecek olan teknik eleman ihtiyacını karşılamak için kurslar düzenledi.

Etibank

Etibank 14 Haziran 1935'te Ankara merkezli olarak kuruldu. Bankaya, Etilerin madeni ilk kez bulmasına izafeten Etibank adı verildi. Etibank'ın üstleneceği işler arasında; her türlü maden ve türevlerini aramak ve ruhsatnamelerini hazırlamak, maden cevheri ve malzemesi alım-satımını gerçekleştirmek veya aracılık etmek, elektrik alet ve malzemesi ile makinesini imal edecek fabrikalar kurmak, elektrik santralleri inşa etmek, elektrik nakil hatlar kurarak elektriğin dağıtım işlerini yapmak, ticari şirketler açmak, yurt içi ve yurt dışında kurulan teşekküller ile ortaklıklar kurmak, bankacılık faaliyetlerinde bulunmak yer almaktaydı. Etibank'ın madencilik üzerine yürüttüğü çalışmalar sonucu Ereğli Kömürleri, Şark Kromları, Garp Linyitleri, Divriği Demir Madenleri, Türkiye Kömür ve Satış Tevzi, Keçiözümlü Kükürtleri ve Türkiye Bakır İşletmesi Müesseseleri faaliyete geçti.

Denizbank

Denizbank 27 Aralık 1937'de Ankara merkezli olarak kuruldu. Bankanın faaliyetleri arasında; her türlü bankacılık işlemleri ile denizcilik çalışmaları için kredi açmak, ülkenin deniz, göl, nehir ve limanları ile kıyılarında deniz ticaretini yürütmek, sanayi ve inşaat ile denizcilik mevzularına dahil diğer her türlü işleri yapmak, iskele ve şehirler arasında nakliyatı sağlamak, turizm faaliyetlerinde deniz ile ilgili işlerle ilgilenmek, deniz sosyal ve sağlık yardım teşkilâtı kurmak ve işletmek yer almaktaydı. Denizbank, deniz ve su ürünleri sanayi kapsamında; İstanbul'a ve İzmir'e liman inşasında, Haliç'teki havuzun tamir edilmesinde, deniz feneri ve sis düdüklülerinin yapımında, İstanbul ve Trabzon balık unu fabrikasının, İstanbul konserve fabrikasının, soğuk hava deposunun, havyar ve balık yağı ve dalyan ile göl işletmelerinin inşa edilmesine katkıda bulundu.

DEVLETÇİ KALKINMA MODELİ 1930-1940

1930'lu yıllarda Türkiye'de uygulanan devletçi kalkınma modeli Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-ekonomik dinamikleri ile ilgili olduğu kadar aynı zamanda 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ile de yakından ilgilidir. Büyük Buhran olarak da adlandırılan bu kriz Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin küresel ölçekte hegemon bir aktör olma özelliğini yitirmesi ve Amerika Birleşik Devletleri'nin uluslararası alanda etkili bir güç olamaması sonucunda dünyanın farklı ülkelerine yayılmıştır. Savaş sonrasında Kıta Avrupası'nda yaşanan siyasi, iktisadi ve toplumsal belirsizlikler ortamında Avrupa Borsalarından çekilen yatırımlar ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki üretimin Birinci Dünya Savaşı dönemindeki gibi yüksek seyretmesi sonucunda artan arza karşılık düşük talep bu krizin nedenlerini oluşturmaktadır. 24 Ekim 1929 tarihinde ABD'nin New York Eyaleti'nde bulunan Wall Street Borsası'nın çöküşü ile başlayan Büyük Buhran sonucunda sanayileşmiş ülkelerde daralan dış ticaret hacmine bağlı olarak 4000 banka batmış, binlerce şirket iflas etmiş ve toplamda 50 milyonu bulan insan işini kaybetmiştir. Bu kriz az gelişmiş ülkeleri ise düşen tarım ürünü fiyatları ve yine daralan dış ticaret üzerinden vurmuştur.

1930'lu Yıllarda Türkiye'de Tarım

1930'lu yıllarda Türkiye'de ekonominin temelini oluşturan tarım sektörü bir ölçüde Milli Mücadele dönemi ve onun ardından 1923 sonrası yaşanan ekonomik iyileşme dönemini miras almıştır. Türkiye tarımı bu dönemde zirai girdi kullanımının son derece kısıtlı olduğu, büyük ölçüde bir çift öküz ve bir karasabanla üretim yapan küçük ölçekli tarım işletmelerinin (küçük köylülük) geçimlik üretim yaptığı bir sektördür. Pazarla yönelik üretimin yaygın olduğu bölgeler ise Batı Anadolu ve Çukurova çevresidir. Kriz özellikle bu bölgelerdeki çiftçileri daha çok etkilemiştir. Türkiye'de krizin etkisiyle birçok çiftçi gerek vergi borçlarını gerekse banka kredilerini ödeyemez hale gelmiştir. Halktan gelen tepkileri azaltmak ve CHP Tek Parti İktidarının zarar görmesini önlemek için kontrollü bir muhalefet olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Hatta 1940'larda Tarım Bakanlığı görevinde bulunan Şevket Râtip Hatipoğlu'na göre 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ya da Büyük Buhran Türkiye özelinde aslında bir "zirai buhrandır." Büyük Buhran sonrasında düşen tarım ürünü fiyatları ve daralan dış ticaret hacmi sonucunda ekonomide devlet müdahaleciliği artmıştır. Bu bağlamda dış ticarete Türkiye'de yetiştirilen tarım ürünlerine Pazar bulabilmek için Kliring ve takas yöntemleri uygulanmıştır. Her ne kadar 1930'lu yıllarda Türkiye ekonomisinde planlı sanayi kalkınma modeli akla gelse de nüfusun %80'ninin istihdam olduğu tarım sektöründe çok ciddi bir düzeyde verimlilik ve yerli malı kullanımını teşvik kapsamında ürün çeşitliliğinin artırılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda şekerpancarı, çay ve narenciye ziraatının geliştirilmesi ve ülkemizde üretiminin artırılması hedeflenmiştir.

1930'lu Yıllarda Türkiye'nin Mali Sistemi

1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra 1930'lu yıllarda Türkiye'de korumacı ekonomi politikası kapsamında bir yandan gümrük tarifeleri yükseltilirken diğer yandan da Osmanlı Devleti'nden kalan dış borçların ödeme süreci başlamıştır. Bu yüzden bütçe açıklarını önleyebilmek adına hükümet sağlık, eğitim, savunma ve altyapı gibi alanlarda harcamaları kısarak tasarrufa gitmiştir. Öncelikle yerli malı tüketimini teşvik etmek için 1930 yılında da Milli İktisat Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur. 20 Şubat 1930 tarihinde ise Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkartılmıştır. Ayrıca tasarruf kapsamında Temmuz 1931'de İhtikârî Önleme Yasası çıkartılmıştır. 1930'lu yıllarda gerek ABD'de gerekse SSCB ve Almanya'da devlet müdahaleciliğinin olduğu planlı bir ekonomik dönem yaşanmıştır. Bu planlamanın kuramsal ve teorik boyutunu Amerikalı İktisatçı Mark Keynes 1936 yılında yayımlanan eserinde ele aldığı için bu ekonomik model Keynezyencilik olarak da adlandırılmaktadır. Ancak Keynezyen'in öngördüğü bu sistem genişlemeci para ve mali politikalara yer verirken Türkiye'de uygulanan devletçiliğin mali felsefesinde sağlam para, denk bütçe ve sıkı bir mali disiplin esas alınmıştır.

1930'lu Yıllarda Türkiye'de Sanayi

1930'lu yıllarda tarım ve ticaret sektörü ile kıyaslandığında sanayi sektörünün büyüme hızı ve bu alana yapılan yatırımlar dikkate değer bir mahiyettedir. Bir diğer ifade ile 1930'lar Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'nde planlı sanayi kalkınma dönemi olarak bilinmektedir. Hatta 1930'lu yıllar Türkiye'nin de aralarında bulunduğu pek çok az gelişmiş ülke için dışa kapalı milli sanayileşme dönemidir. Bu dönemde ülkemizdeki sanayileşmede 1929 Dünya Ekonomik Buhranından sonra tarım ürünü ve hammadde fiyatlarındaki düşüş ile dış ticaret hadlerindeki düşüşlerin büyük bir etkisi vardır. Ancak bu

durumun yanı sıra 1930'lar Osmanlı Devleti'nin ardından yeni bir ulus devlet olarak doğan Türkiye Cumhuriyeti'nin yerli ve milli burjuva sınıfını ve endüstrisini inşa ettiği bir dönemdir. Bu dönemde halk arasında yeterli sermayenin olmaması, girişimciliğin zayıf olması ve uluslararası piyasalar konusunda yeterli bilginin olmaması neticesinde sanayi alanındaki yatırımlarda devlet müdahaleciliğini zorunlu olmuştur. Bu müdahalecilik ve planlı sanayi kalkınma modeli devletçilik olarak addedilmiştir. Devletçilik ilk olarak hem bir iktisadi görüş hem de Atatürk'ün altı ilkesinden biri olarak 1931 yılında düzenlenen CHP'nin üçüncü kurultayında kabul edilmiştir. Hatta devletçilik, Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında taban bulan Türk Milliyetçiliği paralelinde Birinci Dünya Savaşı yıllarında temelleri İttihat ve Terakki Yönetimi tarafından atılan Milli İktisat Politikasının bir devamıdır. Bu bağlamda hem yerli ve milli bir burjuva sınıfının inşası hem de devlet öncülüğünde devlet destekli bir kalkınma modelidir. Türkiye'nin sanayileşmesi sürecinde finansal destek ise İş Bankası ve Sümerbank tarafından sağlanmıştır. Devletçilik politikası sanayileşmenin yanı sıra sanayiye gelecek hammadde ve tarım ürünlerinin sevkiyatında yani mal ve sermaye akışının sağlanmasında ve iç pazarların bütünleştirilmesinde demiryolu taşımacılığına çok önem vermiştir. Bu bağlamda hem yeni demiryolu hatları inşa edilmiş hem de Osmanlı Döneminde yabancıların işlettiği hatlar satın alınarak millileştirilmiştir. Devletçiliğin uygulandığı bu dönemde gerekli olan dış finansman ise özellikle SSCB'den karşılanmıştır. Sovyet uzmanlarında desteği ile Türkiye Cumhuriyeti 17 Nisan 1934 tarihinden itibaren beşer yıllık planlı sanayi kalkınma modeli izlemiştir. Ancak 1 Eylül 1939 tarihinde başlayan İkinci Dünya Savaşı yüzünden İkinci Beş Yıllık Sanayi Kalkınma Modeli uygulanamamıştır.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE'DE İÇ VE DIŞ POLİTİKA

İkinci Dünya Savaşı tıpkı Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi hem ileri silah teknolojisinin kullanıldığı hem de cephe gerisindeki toplumsal ve ekonomik yaşamın savaş için mobilize edildiği bir savaştır. Bu savaş tekniği Alman General Ludendorff tarafından "total war" olarak adlandırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı gerek Birinci Dünya Savaşı sonunda İttifak Devletleri'ne dayatılan sözde barış antlaşmalarının neden olduğu siyasi, askeri ve iktisadi kısıtlamalardan gerekse 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın sonucunda liberalizmin çöküşüyle yükselen totaliter ve yayılmacı tek parti rejimlerinin sonucunda meydana gelmiştir. Türkiye gerek Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş evresinde 1911 yılındaki Trablusgarp'tan 1922 yılındaki Büyük Taarruz Meydan Muharebesi'ne kadar 11 yıllık savaş tecrübesi hem de 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşmasında elde edilen kazanımları korumak amacıyla savaşın dışında kalmıştır.

Savaşın cephe gerisindeki sosyal hayatı etkilemesinin temel nedeni ise ordunun ve şehirlerin gıda ve iye ihtiyacının karşılanmasıdır. Ancak savaşta en nitelikli işgücü olan genç erkek nüfusun silahaltına alınması sonucunda üretim düşmüştür. Bu durum artan gıda talepleri neticesinde hem bir yandan ekonomide devlet müdahaleciliğini gerektirmiş hem de kıtlıklara, enflasyona, hayat pahalılığına, vurgunculuğa ve karaborsacılığa neden olmuştur. Türkiye İkinci Dünya Savaşı öncesinde hem bölgesinde 1934 yılında imzalanan Balkan Antantı ve 1937 yılında imzalanan Sadabat Paktı gibi bölgesel ittifakların içine girmiş hem de savaş yıllarında 19 Ekim 1939 tarihinde Müttefik Devletlerle Ankara Antlaşmasını ve 18 Haziran 1941'de de Almanya ile Saldırmazlık ve Krom Satış Antlaşması'nı imzalamıştır. Uluslararası İlişkilerde öngörülebilirliğin ve çok yönlü ulusal çıkarların olduğu böyle bir santraç düzeninde Türkiye denge siyaseti takip ederek sıcak çatışmanın dışında kalmıştır. 40 milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den can kaybı yaşanmamıştır. Ancak 14 Ocak 1943 tarihinde düzenlenen Casablanca Konferansı'ndan 4-11 Şubat 1945 tarihindeki Yalta Konferansı'na kadar geçen Adana Görüşmeleri, Quebec Konferansı, Moskova Konferansı, Tahran Konferansı ve İki Kahire Konferansında Türkiye'nin jeopolitik ve jeo-stratejik yararlanabilmek için Müttefik Güçler Türkiye'yi savaşa girmeye zorlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Ekonomisi

Türkiye her ne kadar fiilen İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olsa da tedbir amaçlı bir milyon civarında bir ordunun hazır tutulması ekonomiyi sıkıntıya sokmuştur. Hem tarımda nitelikli işgücü olan genç erkek nüfusun ve çift hayvanlarının silahaltına alınmasıyla doğan işgücü ve sermaye açığı üretimi düşürmüştü hem de ordunun ve kentlerin gıda ve iye ihtiyacının nasıl karşılanacağı sorununun doğmasına neden olmuştur. Savaş yıllarında iktidarın sağlık, altyapı ve eğitim harcamaları azalırken savunma harcamalarında ise ciddi bir artış olmuştur. Bir yandan Merkez Bankası ciddi düzeyde altın rezervi yaparken diğer taraftan da dolaşımdaki banknotları arttırmıştır. Bu durum aynı zamanda 1930'lu yıllardaki sağlam para, denk bütçe ve sıkı mali disiplin uygulamalarından bir ölçüde vazgeçiş olmuştur. Türkiye ekonomisi savaş yıllarında savaşa girmiş ve yıkıma uğramış Avrupa Devletleri'nin ekonomileri kadar zarar görmüştür. Hatta iş gücü açığının, hayat pahalılığının, yüksek enflasyonun, kıtlıkların ve karaborsacılığın olduğu bir dönemde Saydam Hükümeti 18 Ocak 1940 tarihinde Milli Korunma Kanunu'nu çıkartmıştır. Böylece işgücünden üretime tüketimden fiyat mekanizmasına ve dağıtıma varıncaya kadar çok katı bir hükümet müdahaleciliği getirilmiştir. Bu kapsamda Toprak Mahsulleri Ofisi hububata düşük fiyatla el koyma stratejisi izlerken ürünlerin dağıtımında İaşe Müsteşarlığı kurulmuş ve ekmek ile kömür dağıtımı karneye bağlanmıştır. Saydam'ın vefatının ardından Başbakanlık görevine gelen Saraçoğlu Hükümeti döneminde 12 Kasım 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu çıkartılmıştır. Bu kanun daha ziyade kentlerdeki sanayi ve ticaret burjuvazisi ile kırsaldaki büyük toprak burjuvazisini vergilendiren bir defaya mahsus alınan ve itiraz hakkı da bulunmayan bir tür servet vergisidir. Varlık Vergisi'nin yürürlüğe konmasının temel nedeni ise savaşın yoksullaştırdığı sabit gelirli geniş toplum kesimlerinin aksine istifçilik, vurgunculuk ve karaborsacılıkla zenginleşen bazı tüccar kesiminin elinde bulunan ve enflasyonu da körükleyen haksız kazançlara el koymaktır. Bu vergi 1944 yılında kaldırılmıştır. 7 Haziran 1943 tarihinde çıkartılan Toprak Mahsulleri Vergisi, 1925 yılında kaldırılan Aşar Vergisi'nin ardından tarımsal üretimi aynı ve nakdi olarak %10 oranında vergileyen ilk dolaysız vergi olmuştur. Hükümet Milli Korunma Kanunu ile hububatın tamamına el koyamayınca bu vergiyi yürürlüğe koymak yoluyla bir bölümünü vergilendirmeyi düşünmüştür. Hatta ürünün hasatta vergilendirilmesinden önce başkayken önden

Üretim tahminleri yapılıp not edilmiştir. Ancak bu vergi de ürünü vergilendirmede sorunlara neden olmuş köylüler üzerinde jandarma ve tahsildar baskısını arttırmıştır. CHP Tek Parti İktidarı köylülerle arasını düzeltmek ve onların desteğini alabilmek ve doğmakta olan yeni muhalefet partisinin nn kesebilmek için 11 Haziran 1945 tarihinde iftiyi Topraklandırma Kanunu meclise getirmiştir. Bu kanundaki 17. Madde, 5000 dekardan fazla toprağı olan ağaların topraklarının bölünmesini ngrmştir. Hlbuki o yıllarda ekilebilir tarım alanları ve hazine arazileri geniştir ve köylülerin daha ziyade üretim aracı ve nakdi sermayesi sıkıntısı vardır.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Sanayi, Ticaret ve Bankacılık

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’na fiilen girmese de alınan savaş tedbirleri savunma harcamalarını arttırmıştır. Ancak dış ticarete kliring ve takas yöntemlerinin kullanılmış olması sayesinde dış ticaret fazlası verilmiş ve önemli bir döviz geliri sağlanmıştır. Sanayideki gelişmelere ve üretime bağlı olarak demir elik, kğit ve pamuk ipliği üretimi artmıştır. Savaş döneminde yaşanan darlıklar ve alım güçleri dolayısıyla piyasayı canlandırmak için bankalar kredi ve mevduat hacimlerini arttırmıştır.

Cumhuriyet'in İktisadi Mirası ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Milli Mücadele yıllarında ekonomik olarak dibe vurmuş bir miras üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti 1920'li yıllarda genel olarak tarım ülkesi konumundadır. Ülkenin belirli büyük şehirlerinde yoğunlaşmış olan sanayisi ise neredeyse yok denecek durumdadır. Bunun yanı sıra 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan savaşların sebep olduğu ekonomik çöküntü ve Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar en büyük sorunlarındandır. Türkiye henüz kendi içerisinde sorunları halledememişken 1929'da tüm dünyayı etkileyen büyük krizin patlak vermesi işleri daha da zora sokmuştur. Dünyada tahıl ve hammadde fiyatlarında yaşanan düşüş Türkiye'nin ihracat gelirlerini ve tarım sektörünü olumsuz etkilemiştir.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE EKONOMİSİ

Stratejik konumundan dolayı hem "Müttefiklerin" hem de "Mihver Devletlerin" kendi taraflarına çekmek için baskı yaptığı Türkiye, bir yandan savaş dışında kalmak için uğraşırken diğer yandan da savaşın ekonomik ve sosyal etkilerinden olabildiğince korunmaya çalıştı. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na girmediği halde, savaşın uluslararası ekonomik koşullarından ciddi bir şekilde etkilendi. Ekonomideki problemlerin en büyük sebebi savaş hazırlığıdır. Çünkü savaş başladıktan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin çok önemli oranda teçhizat problemi bulunuyordu ve bu problemlerin giderilmesi için de ciddi miktarda kaynağa ihtiyacı vardı. Seferberlik ilanıyla birlikte ordu büyütüldüğünden temel tüketim maddelerine olan talep de artmıştı. Fakat bu talebi karşılayabilecek pozisyonda olan üretici gurup seferberlik sebebiyle orduya alındığı için onlar da artık tüketici durumuna geçmişlerdi. Böylece arz-talep dengesi bozulmuş ve önü alınamayacak derecede fiyat artışları başlamıştı (Özkan-Temizir, 2009).

Tablo 10.1. Sayım Yıllarına Göre 15 Yaş Üzeri Tarım Sektöründe Çalışan Nüfus (bin olarak) (TÜİK, 1959)

1935 1940 1945 1950

Erkek 2.844 3.356 3.302 4.390

Kadın 2.734 3.049 4.058 4.581

TOPLAM 5.578 6.405 7.360 8.971

Tablo incelendiğinde; ülkedeki genel nüfus artışına paralel olarak 1935, 1940 ve 1945 yıllarında tarımla uğraşan nüfusta düzenli bir artış görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında erkek nüfusun silahaltına alınmış olmasının izleri 1940-1945 yıllarındaki düşüşte rahatlıkla görülebilmektedir. Söz konusu yıl aralığında erkek çalışanların yerini doldurabilmek için sektörde çalışan kadın nüfusundaki iki katı artış da aynı şekilde göze çarpmaktadır. Savaşın sona ermesi sebebiyle 1950'de hem genel toplamda hem de tarımla uğraşan erkek nüfusunda ciddi bir artış olmuştur.

Enflasyon, Karne Uygulaması ve Milli Korunma Kararları

Savaşın dışında kalmasına rağmen Türkiye, savaşın toplumsal hayata ve ekonomiye etkileriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi askeri harcamaların artması, azalan üretim ve ithalatta yaşanan sorunlar nedeniyle enflasyonist baskının halkın tahammül sınırlarını zorlaması savaş dönemi iktisadi sorunların başında gelmekteydi. 1940'lı yıllarda temel tüketim maddelerinin tedarikinde yaşanan sorunların yanında kağıt, benzin gibi dışarıdan ithal edilen ürünlerde de büyük sorunlarla karşı karşıya kalındı. Üretimin düşerken tüketim maddelerin azalması ve paranın değerini kaybetmesi çoğunluğunu sabit ve dar gelirli ailelerin oluşturduğu Türkiye toplumunu derinden sarsmıştır (Utkugün, 2016).

Karneyle Ekmek Uygulaması

Tarım ürünlerinin yetersizliği sebebiyle 18 Şubat 1941'de Bakanlar Kurulu kararıyla tek tip ekmek çıkartılmasına ve Francala imalatının da sınırlandırılmasına karar verilirken buğdaya karıştırılacak çavdar oranında da değişikliğe gidildi. Bu kararnemeye göre; una % 15'i çavdar katılmak suretiyle ekmek yapılmasına, zaruret hissedilen zamanlarda Toprak Mahsulleri Ofisi'nin stok durumuna göre Ticaret Bakanlığı'nın onayı ile bu oranın %20'ye çıkartılabileceğine, ayrıca çavdarla birlikte toplamı %50'yi geçmemek üzere arpa da karıştırılabileceğine, bu maddelerin birinin yetersiz olması durumunda ise yerine diğerinin karıştırılabileceği ancak tek maddenin nispetinin %40'ı geçmeyeceğine karar verildi. İlerleyen aylarda, 24 Kasım 1941'de, Bakanlar Kurulu kararıyla:

"a) Milli Korunma Kanunu'nun 21. Maddesine dayanılarak buğday unundan ekmek, francala, makarna, şehriye, peksimet, bisküvi ve simit dışında üretim yapılması, satılması ve tüketilmesi yasaklanmıştır.

Lokanta ve evlerde yemek olarak yapılacak hamur işleri bu hükümden istisna tutulmuştur. Ticaret Bakanlığı bu ihtiyaçlar için mevcuda göre un tevzi ettirebilir ve francala imalatı ve bunların yalnız hastalara verilmesi hususunda icap eden tedbirleri alır.

b) Birinci madde mucibince yapılmaları, satılmaları ve tüketilmeleri yasaklanmış olan pasta, kek, sandviç ekmeği, poğaç, yufka, çörek, börek, tatlı ve emsali unlu maddeleri imal eden şahıs ve müesseseler bu kararın neşri tarihinden itibaren üç gün zarfında mahallin en büyük mülkiye memuruna verecekleri bir beyanname ile ellerinde mevcut unların miktar ve vasıflarını bildirmeye mecburdurlar.

c) Beyannameler mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından makbuz mukabilinde alınır ve vakit geçirilmeksizin Toprak Mahsulleri Ofisi'nin mahalli veya en yakın teşkilatına yine makbuz karşılığında tevdi edilir.

d) Milli Korunma Kanunu'nun 14. Maddesi hükümlerine dayanılarak iş bu kararın neşri tarihinde bu unlara değer fiyatları peşinen verilmek suretiyle Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından hükümetçe el konulur.

e) Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından 21 gün zarfında 4. Madde hükmüne tevfikân satın alındığı bildirilmeyen unlar, imalatı yasaklanmış olan maddeleri yapanlara satılabilir” denilmekteydi (BCA, 30.18.1.2. 96.95.17.).

Vergiler

Savaşlar, uygulanmak zorunda kalınan ekonomi politikaları nedeniyle üretim ve tüketim kapasiteleri başta olmak üzere ülkelerin ekonomilerini olumsuz etkilerken, krizlerle tehdit eden bir güce de sahiptir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde sermayenin yetersiz oluşuyla birlikte ekonomik güçsüzlük, savunma harcamalarında yaşanan artışla ekonomik krizlere dönüşmekte ve yıkıcı etkiler meydana getirmektedir. Savaş dönemlerinde aktif çalışan nüfusta yaşanan azalmayla birlikte üretim azalırken, milli borç yükünde artış ve psikolojik harcamalarda yükselişler görülmektedir. Bunun yanında, yüksek enflasyon, sağlık harcamaları ve savaş teçhizatı ihtiyacından dolayı artan harcamalar savaş ekonomisinin harcama giderlerinin ilk akla gelenlerindenidir. Bu harcamaların finanse edilebilmesi amacıyla yeni vergiler konulabilmekte, borçlanma yoluna gidilebilmekte ve de verimli harcamalardan vazgeçilerek emisyonu başvurulabilmektedir (Özcan, 2020).

Savaş Yıllarında Hükümetler ve Uygulamaları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkede iki Hükümet görev yapmış ve bu iki Hükümet de savaş ekonomisinin getirdiği iktisadi zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. 1939-1942 yılları arasında Refik Saydam Hükümeti, kontrolden çıkan fiyat artışları ve istikrarsızlık nedeniyle ortaya çıkan karaborsayla mücadele etmek için Milli Korunma Kanunu'nu çıkarmıştır. Saydam Hükümeti mevcut sorunları katı fiyat denetimleri yaparak ve tarım ürünlerine düşük fiyatlarla el koyarak çözmeyi denemiş, Milli Korunma Kanunu bu politikanın ana aracı olmuştur. Kanun, ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi iş gücünü denetleyen hükümlerin yanı sıra, sermayeye karşı Hükümetlerin özel işletmelere geçici el koymasına, ithalatta ve iç piyasada azami, ihracatta asgari fiyatları saptamasına, temel tüketim maddelerinin karneyle dağıtılmasına dair geniş yetkiler veren bir kanundur.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye Ekonomisinin Genel Durumu

Cephelerde aktif olarak savaşmanın dışında savaşın tüm iktisadi koşullarının olumsuzluklarını yaşayan Türkiye açısından 1946 yılının hem siyasi hem de iktisadi yönden bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı başarmış olsa da ekonomisinde savaş nedeniyle ciddi problemler yaşanmıştır. Savaşın devam ettiği dönemlerde Türkiye'de yatırım ve sanayi üretiminde daralmalar olurken, tüketim mallarına yönelik taleplerde artışlar yaşanmıştır. Bu talep artışları fiyatların artmasını da tetiklemiştir. Diğer taraftan, uygulanan savaş tedbirleri nedeniyle kamu harcamalarında artışlar yaşanırken, askeri alımlarda da artış olmuştur. Bu nedenle bütçede açıklar ve üretimde azalmalar olmuştur Savaşın sona ermesinin hemen ardından Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya kalan Türkiye, bu beklenmedik taleplere karşı koyabilmek için ABD'yle yakınlaşmak zorunda kaldı. (Ay, 2021).

Tarım Politikaları

İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılında, Türkiye'nin nüfusu 9.446.580 erkek, 9.343.594 kadın olmak üzere toplamda 18.790.174'tür. Bu rakamın içerisinde 4.687.102'si (%24.9'u) şehirlerde, 14.103.072'si (%75.1'i) köylerde yaşamaktadır. 1950 yılında ise, 20.934.670 olan toplam nüfusun 5.267.695'i şehirlerde, 15.666.975'i de köy ve nahiyelerde yaşamaktaydı. Oran olarak bakıldığında, 1950 yılında şehirlerde yaşayanlar toplam nüfusun %25.2'sine denk gelirken, köy ve nahiyelerde yaşayanlar ise % 74.8'ine denk gelmektedir (TÜİK, 1951). İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve savaşın ardından alınan sosyo-ekonomik tedbirler iktisadi hayatta büyük bir durgunluğa sebep oldu. Savaş döneminde alınan bütün tedbirler köylüyü daha da yoksullaştırmıştı (İnce, 2006). 11 Haziran 1945'te TBMM'de kabul edilen “Çiftçi Topraklandırma Kanunu”yla ilk olarak büyük toprak sahiplerinin siyasal iktidardaki gücü kırılmak istenmiştir. Kanunla, mülkiyet dağılımındaki adaletsizlik düzenlenerek ihtiyaç fazlası üretim ve pazarlama olanakları oluşturulması hedeflenmekteydi. Savaşın bittiği dönemde dünyada hâlâ bir üretim sıkıntısı sorunu bulunuyordu. Türkiye, tarımda üretimi arttırarak

ekonomik kalkınmayı sağlayabilir ve tarımdan elde edilen bu artı değer sanayileşme için kullanılabilir. Kanun, tarımda mülkiyet dağılımını yeniden düzenleyerek, halkçılık politikasının bir boyutunu topraksız köylüyü topraklandırarak gerçekleştirmeyi amaçlıyordu (Başyigit, 2002).

Birinci Dünya Savaşı bütün dünyayı ekonomik olarak derinden etkilemiştir. Savaşın bitiminde galip olanların yenilenlere koşulları çok ağır antlaşmalar imzalatması, siyasi ve ekonomik münasebetleri krize sokmuştur. Bu sürecin devamı olarak uluslararası piyasalarda hızlı fiyat düşüşleriyle birlikte 1921’de ilk ekonomik kriz patlak vermiştir. 1922–1927 arası dönemde piyasalarda bazı durgunluklar yaşanmasına rağmen genel olarak dünya ekonomisinde olumlu yönde değerlendirilebilecek gelişmeler olmuştur. Bu dönemde ABD’nin, Avrupa’daki yerel ve ulusal yönetimlere kısa vadeli büyük miktarlarda yardımlar yapması sonrası, söz konusu Avrupa ülkelerinde bu paralar bir taraftan kalkınma diğer taraftan da ödemeler dengesindeki açıkları kapatmak için kullanılmıştır. ABD’de inşaat ve sanayi sektöründeki yatırımlar, 1927-29 yılları arasında yaklaşık olarak % 25 oranında artış göstermiştir. Fakat bu artış uzun soluklu olmamış ve sanayideki üretim düşerken, işsizlik oranları artmaya başlamıştır.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NIN DÜNYA EKONOMİSİNE ETKİLERİ

1930’lu yıllarda Almanya’da ve İtalya’da aşırı sağ milliyetçi yayılcı yaklaşımlar yükselişe geçmişti. Almanya’nın Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde olduğu gibi güçlü ve sınırları geniş Almanya’ya dönme fikri, diğer taraftan İtalya’nın Habeşistan’ı işgal etmesi, Japonların Çin’e saldırması ve İspanya’da yaşanan iç savaş İkinci Dünya Savaşı’na giden sürecin dinamiklerini harekete geçirmişti. Adolf Hitler, Avrupa kıtasındaki Almanları bir araya toplayarak yeniden Büyük Almanya’yı kurmak hedefiyle Polonya üzerinden işgallere başlamıştır. Hitler, Almanya’nın doğu sınırını garanti altına almak için Sovyet Rusya ile ittifak yaparak savaş başlamadan önce saldırmazlık anlaşması imzalamıştır. Şartların olgunlaşmış olması ve Almanya’nın hazırlıklarını tamamlamış olması sonrasında, 1 Eylül 1939’da Alman askeri birliklerinin Polonya’ya girmesiyle birlikte İkinci Dünya Savaşı resmen başlamıştır. Sovyet Rusya, Almanya’yla yaptığı ittifak gereğince 17 Eylül 1939’da Doğu Polonya’yı işgal etmiştir. “Müttefik Güçler” olarak adlandırılan Fransa ve Birleşik Krallık, savaşa hemen dahil olmazken, Alman savaş endüstrisini sekteye uğratmak gayesiyle İsveç’in Almanya’ya yaptığı demir ihracatını engellemeyi hedeflemişlerdir. İki ülke Almanya ile İsveç arasındaki bağlantıyı kesmek için girişimde bulundular ancak Hitler, hızlı hareket ederek Norveç’le birlikte Danimarka’yı işgal edip bu planlara engel olmuştur.

Soğuk Savaş Döneminin Başlangıcı

İkinci Dünya Savaşı’nın sonrasında dünya kapitalist ve sosyalist kutuplarda konumlanan yeni bir dönemin başlangıcına şahit olmuştur. ABD ve Sovyet Rusya arasındaki kutuplaşma, savaşın sona ermesinden hemen sonra kendisini belli etmiş ve gelişen birtakım olaylarla bu kutuplaşma açıkça ortaya çıkmıştır. 1945 yılı sonrasında ABD ve Sovyet Rusya’nın karşı karşıya gelerek politika ürettikleri çatışmasız fakat gerginlikler barındıran bu yıllar siyasi literatürde “Soğuk Savaş” olarak adlandırılmıştır. Soğuk Savaş dönemi, 1946’dan 1989’a kadar geçen süre, dünya siyasi ve ekonomik sistemleri açısından oldukça gergin ve sancılı bir dönemdir. ABD’nin savaşın kaderini belirleyen yeni bir silaha, nükleer bombaya sahip oluşu, Soğuk Savaşın ilk yıllarında dengenin kapitalist batılı devletlerden yana ağır basmasını sağlamıştır. ABD’nin öncülüğünde kurulan NATO’nun ortaya çıkışıyla kutuplaşma daha da derinleşmiştir. Çok kısa bir zaman sonra, 1950’lilerin hemen başında Sovyet Rusya’nın da nükleer bombaya sahip olmasıyla gerginlik iyice derinleşmiştir. Soğuk Savaş bu dehşet dengesi üzerinde doğmuş ve nükleer silah yarışıyla gelişmiştir. Bu iki kutuplu gerilim düzeninde Türkiye ise ABD’nin yanında saf tutarak, Soğuk Savaşın taraflarından birisi olmuştur. Şüphesiz Türkiye’nin tercihini Batı’dan yana kullanması keyfi bir tercih değil, Sovyet tehdidiyle doğrudan alakalıdır.

Soğuk Savaş Döneminin İlk Yıllarında Dünya Ekonomisi (1950-1960)

İkinci Dünya Savaşı döneminde harcamaları karşılıksız para basmak suretiyle çözmeye çalışmış olan devletlerde, enflasyon hızlı bir şekilde artarken, iç piyasada kendi paraların değeri düşmüş ve dış borçların ödemesi sorunu ortaya çıkmıştır. Söz konusu durumda olan ülkeler ardarda devalüasyon yapma yoluna gidince, bu ülkelerin piyasalarında paraya olan güvenin azalmasıyla istikrarsızlık sürekli bir hal almıştır. Uluslararası ticaret, ödemeler dengesi ve para sistemlerinde ortaya çıkan sorunlar, devletlerin birlikte hareket etmesini adeta zorunlu kılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında, dünya ticaretinde yaşanan serbestleşme, döviz kurunda sağlanan istikrar ve uluslararası para sisteminin sağlıklı bir biçimde işlemesi hedeflenerek atılan adımlar olumlu sonuçlar vermiştir. Bu maksatla, 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında, Amerika’nın New Hampshire eyaleti Bretton Woods kasabasında 44 ülkenin temsilcileri ve ilaveten Danimarka’nın katıldığı uluslararası bir konferans düzenlendi. Bu

konferansın çalışmaları neticesinde “ikiz kuruluşlar” olarak tanımlanan, IMF ve Dünya Bankası’nın kurulması kararlaştırıldı. (Ateş, 2019).

Avrupa’da Yaşanan Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Avrupa açısından en kötü durum, ödemeler bilançosunda yaşanan sorunlardır. İhracat azalırken, ithalat artmış, önceki dönemlerde bu makasın kapanmasında etkili olan diğer gelir kaynakları kesilmişti. 1947 yılı itibarıyla söz konusu açık 7 milyar dolar civarındaydı. Açığı kapatmak amacıyla Avrupa’nın ya ithalatını yarı yarıya azaltması veyahut ihracatını iki katına çıkartması gerekiyordu. İlk seçeneğin gerçekleşmesi için hayat standartlarının tahammül sınırlarını zorlayacak bir seviyeye düşmesi gerekmekteydi. İkinci seçeneğin ise kısa sürede sonuç vermesi çok zordu (Ay, 2021).

Savaşın ardından Avrupa’da yaşanan ekonomik kriz, yatırımların yetersiz oluşu ya da hammadde ithalat kapasitesinin yetersizliğinden kaynaklı değildi. Avrupa bu dönemde pazar sorunu yaşamaktaydı. Yönetici ve çalışan sayısının sınırlı olması, Avrupa’ya mal akışını önlüyordu. Avrupa’da görülen bu olumsuzluklara ilaveten siyasi istikrarsızlık ve likidite sorununun eklenmesiyle Avrupa devletlerinin sanayi üretiminde, savaş öncesi döneme göre, ortalama %30-40 civarı düşüş yaşanmıştır. Bu nedenle, Avrupa ekonomik kriz sürecine girmiştir. Krizin diğer sebebi de, 1947 yılında beklenen yağışın düşmemesi nedeniyle, tarımsal üretimde yaşanan kıtlıktır (Çınar, 2018).

Savaştan sonraki yıllarda Avrupa’da ilişkiler oldukça karmaşık bir hale gelmiştir. Savaş sonrası dönemde Avrupa’nın geleceğine yönelik endişeler, devletlerin eski günlerine tekrar dönerek geçmiş dönemlerdeki siyasi faaliyetlerini yeniden uygulama çabaları, çıkarlarını birleştirmek suretiyle Birleşik Avrupa’da barış içerisinde yaşama arayışı yeni dönemin bilinmeyenlerinden sadece bazılarıdır. Soğuk Savaşın etkilerinin giderek daha fazla kendisini belli etmesi ve Demirperde’nin daha keskin hatlarla Doğu ve Batı’yı birbirinden ayırması Avrupa’da birlik hareketlerinin güçlenmesine sebep olmuştur (Çiftçioğlu, 2008). Savaş döneminde her alanda büyük yıkım yaşayan Avrupa, savaş sonrasında bu yıkımdan kurtulabilmek için bir çıkış yolu aramıştır. Buradan hareketle, Avrupa’da yeniden barışın tesis edilmesi, Avrupa devletlerinin ortak değerler etrafında bir araya gelmesi ve özellikle de ekonomik anlamda güçlü bir birlikteliğin başlatılmasıyla refahı artıracak politikalar üretmek fikri her geçen gün daha yüksek bir sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Avrupa kıtasında barışın ve ekonomik bir işbirliğinin tesis edilmesi amacından hareketle, ilerleyen dönemlerde siyasi bir birliğin temellerinin atılması hedefleniyordu (Tepeli, Aydın, 2015).

Avrupa Ekonomik İşbirliği Komitesi (OEEC): “Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü” veya kısaca “OECD,” İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan Batı kuruluşları sisteminin bir parçası olarak ihdas edilmiştir. Örgüt, Savaş sonrasında, Batı Avrupa ekonomilerinin desteklenmesi ve yaraların sarılması amacıyla, Marshall Planı çerçevesinde ABD ve Kanada’nın söz konusu dönemde yaptıkları, 12 Milyar Dolar civarındaki nakdi yardımın dağıtılmasına yardım etmek ve Avrupa ülkeleri arasında ticari ödemeleri serbestleştirerek geliştirmek maksadıyla 1947-1960 yılları arasında faaliyetlerde bulunmuştur. Komite 1960 yılında görevini tamamlayınca 30 Eylül 1961’de “İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD)” kuruldu (Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT): İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, Avrupalı devlet adamları Avrupa kıtasında kalıcı bir şekilde barış tesis etme çabalarına hız verdiler. Robert Schuman (Fransa Dışişleri Bakanı), Eski Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri Jean Monnet’in tasarısına dayanarak, 9 Mayıs 1950’de, Avrupa ülkelerini, kömür ve çelik üretimiyle ilgili alınan kararları bağımsız ve uluslar üstü bir kuruma devretmeye davet etti. Schuman Planı’na göre, Avrupa’da bir barışın tesis edilebilmesi için Almanya ve Fransa arasında yüzyıllardır süren problemlerin sona erdirilmesi gerekiyordu. Bunun yolu da, kurulması planlanan kurumun gözetimi altında, ortak kömür ve çelik üretimini sağlayıp, bu örgütlenmeyi tüm Avrupa ülkelerinin katılımına açık tutmaktan geçiyordu (Tepeli, Aydın, 2015). “Schuman Deklarasyonu’nun bir sonucu olarak, 18 Nisan 1951’de, Belçika, Federal Almanya, Lüksemburg, Fransa, İtalya ve Hollanda’dan oluşan 6 üye ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kuruldu. Söz konusu Topluluğun Yüksek Otoritesi’nin ilk başkanı ise, Schuman Deklarasyonu’na ilham veren bu fikrin sahibi Jean Monnet oldu. Böylece, savaşın ham maddeleri olan kömür ve çelik, barışın araçları oluyor; dünya tarihinde ilk defa devletler kendi iradeleri ile egemenliklerinin bir kısmını ulusüstü bir kuruma devrediyordu” (Dışişleri Bakanlığı, 2023).

AKÇT öncelikle, Almanya ve Fransa olmak üzere topluluğu kuran ülkelerin (Belçika, Lüksemburg, Hollanda ve İtalya) içinde bulunduğu altı üye ülkenin ticaret sınırlarını ortadan kaldırarak, ekonomik birlik oluşturmayı amaçlıyordu. Ayrıca, topluluğun belirlediği yatırım projelerini hayata geçirmek, sektörler bazında istihdamı artırmak, demir-çelik üretiminde artışlar sağlamak ve bu artışlar üzerinden alınacak vergiyle birliğe kaynak oluşturmak hedefleniyordu. (Kıraç, İlhan, 2010).

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET): Yukarıda sözü edilen ve “İlk Altılar” adıyla Avrupa bütünleşme terminolojisine geçen devletler, AKÇT’nin kısa zamanda gayet başarılı sonuçlar ortaya çıkarmasının verdiği cesaret ve özgüvenle, aralarındaki mevcut işbirliğini daha da ileri seviyeye ulaştırmayı kararlaştırarak, 1957’de İtalya’da “Roma Antlaşmasını” imzaladılar. Bu anlaşma ile altı üye devlet, “işgücüyle mal ve hizmetlerin serbest dolaşımına dayanan bir ekonomik topluluk” kurmaya karar

verdiler.

1960 VE 1970 ARASINDA DÜNYA EKONOMİSİ

II. Dünya Savaşı sonrasında bilhassa da 1960'lı yıllar, başta Amerika olmak üzere batılı ve diğer gelişmekte olan ülkelerin "karma ekonomiye" yöneldiği bir dönem olmuştur. Bu anlamda II. Dünya Savaşı sonrasında kamu şirketleri, bağımsızlığını korumaya çalışmış ve piyasa şartlarına göre hareket etmiştir. Bu dönemde aynı zamanda Sovyet tipi ekonomiden farklı olarak kalkınma planları uygulanmış ve merkezi iradenin dayatılmamıştır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ithal ikameci anlayış öne çıkmıştır. Siyasal olarak ise dünyada bu dönemde Ortadoğu'da, Araplar ve İsrail arasında savaşlar yaşanmış ve bu savaşların etkisi sürerken, Sovyetler ve Amerika arasında Küba'da füze krizi patlak vermiştir. Türkiye ve dönemin ülkeleri, dünyada yaşanan kriz ve savaşlardan farklı şekillerde etkilenmiştir.

Soğuk Savaşın Yansımaları

Amerika ve Sovyetler arasında yaşanan rekabet, sadece askeri alanda ve silah teknolojisinde kalmamış, dünyada bloklaşma ve blokların yayılmasını engellemek, casusluk faaliyetleri ve uzay çalışmaları gibi neredeyse her alana yayılmıştır. Yaşanan rekabet, dolaylı olarak hangi ülkenin önce iflas edeceğine dair bir yarışa da dönüşmüştür.

Yaşanan Sıcak Savaşlar ve Ekonomik Neticeleri

Amerika ve Sovyet Rusya arasında, 1960 ve 1970 yıllarında açık ve görünür şekilde bir savaş yaşanmasa da döneme damgasını vuran ve dünyada ekonomik yapıyı etkileyen sıcak çatışmalar, Vietnam'da ve Ortadoğu'da yaşanmıştır. Vietnam'da Amerika'nın içinde bulunduğu savaşta, Sovyet Rusya Kuzey Vietnam'ı desteklemiş ve Amerika da Sovyet Rusya'ya karşı, Afganistan'da mücahitleri ve yerel güçleri desteklemiştir. Arap-İsrail savaşlarında ise Amerika İsrail'i desteklerken, Sovyet Rusya Filistinli gruplara destek vermiştir.

Vietnam Savaşı

Amerika, kuzeydeki komünist Viet-Minh rejiminin güneye yayılması ve bölgenin komünist yönetime geçmesini engellemek için 1965'te direkt savaşa dahil olmuştur. 1973 yılına kadar süren savaş, Amerika için zamanla bataklık haline gelmiştir. Savaş nedeniyle Amerika'da bütçe açığı artmış, izlenen para politikası sonrasında fazla para basılmıştır. Bu durumun doların değerini düşürmesi beklense de doların dünyadaki altının karşılığı olması gibi nedenlerden dolayı dolarda büyük bir devalüasyon yaşanmamıştır.

Arap – İsrail Savaşları

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesi sonrasında, bölgede yönetimi ele alan İngiliz yönetiminin Yahudiler lehine tavır sergilemesi, Araplar ve Yahudiler arasındaki ilişkileri iyice germiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise İngilizler, manda yönetimini İsrail Devleti'nin kurulmasıyla sonlandırmıştır. İsrail Devleti'nin kurulması, Yahudiler ve Araplar arasındaki savaş ve çatışmaların fitilini ateşlemiştir.

Yahudiler ve Araplar arasında, 1948'de Arap-İsrail Savaşı, 1956'da Süveyş Krizi, 1967'de Altı Gün Savaşı ve 1973 yılında Yom Kippur Savaşları yaşanmıştır. Yaşanan savaşlarda, ABD ve Avrupa devletleri açık şekilde İsrail'i desteklemiştir. Araplar askeri alanda İsrail'e karşı üstünlük elde edemeyince, sahip oldukları petrol kaynaklarını kullanmaya karar vermişlerdir. Bunun üzerine Araplar, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü yani OPEC'i kullanmışlardır. Araplar, savaşlarda İsrail ve onu destekleyen Batılı devletlere karşı önlemler almıştır. Öncelikle OPEC ülkeleri, petrol üretimini sınırlamış ve ardından petrol fiyatlarında artışa gidilmiştir.

Dünyada 1960'lı yıllarda süper güçler arasında, gözle görülür savaşlar yaşanmasa da dünyanın muhtelif yerlerinde sıcak çatışmalar yaşanmıştır. Yaşanan çatışmalar ve diğer gelişmeler ışığında, dünyada planlı ekonomi anlayışına doğru kayışlar yaşanmıştır.

TÜRKİYE EKONOMİSİ (1960-1970): PLANLI EKONOMİYE GEÇİŞ DÖNEMİ

Türkiye'nin yeni dönemde yaptığı iktisadi atılımlar, dünyada soğuk savaşın etkilerinin hala sürdüğü, iktisadi alanda planlamaların gündeme geldiği ve de Batılı ülkelerin dahi planlı ekonomi anlayışını benimsediği bir süreçte gerçekleşmiştir. Bu dönemde aynı zamanda, serbest piyasa ekonomisiyle dünya pazarına katılma planları ertelenmiş durumdaydı. Türkiye ise 1960'ların başında OECD bünyesinde oluşturulan konsorsiyumdan alacağı krediler için "hesaplı-kitaplı" kalkınma planları hazırlanmıştır.

Kalkınma Planları Dönemi

1960'lı yıllarda oluşturulan ve planlı ekonomi dönemine yönelik beş yıllık kalkınma planlarının ilki

1963-1967 arasında, ikinci plan 1968-1972 arasında, üçüncü plan 1973-1977, dördüncü plan 1978-1982 yıllarındaki dönemi kapsamıştır. 1963 yılı itibariyle uygulanmaya başlanan planlar, bilhassa da DP İktidarı döneminde ekonomide yaşanan tıkanma ve durgunluğu aşmak hedefiyle yapılmıştır. Bu anlamda yapılan kalkınma planları, önceki dönemin tecrübeleri ve dünyadaki gelişmelere göre hazırlanmıştır.

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)

DPT'nin ülkenin insanı ve doğal kaynaklarının tümünü kapsamlı şekilde saptayarak izlenecek toplumsal ve ekonomik politikaları belirlenmesi ve izlenmesinde hükümete yardımcı olmak, çeşitli bakanlıklarda uygulanan politikalar arasında eşgüdüm sağlamak ve danışmanlık yapmak, hükümetin uygulayacağı uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak, hazırlanan planların doğru şekilde uygulanması için ilgili kurum ve yerel yönetimler arasında ilişki kurmak, yapılan planları ele almak ve yeri geldiğinde değişiklik yapmak, yapılan planlar için özel sermayeyi özendirici yöntem ve tedbirler almak temel görevleri arasında yer alır.

Genel olarak DPT, toplumsal ve ekonomik politikaları belirlemenin yanında, ilgili kurumlar arasında eşgüdüm sağlamak adına hükümete yardımcı olup, danışmanlık yapmıştır.

İthal İkameci (İçe Dönük) Kalkınma Stratejisi

İthal ikameci anlayış ile temelde, ithal edilen ürünlerin yurtiçinde üretilmesi hedeflenmiş olup, bu durum öncelikle sanayi üretiminde çeşitliliği sağlamış, fakat ithal edilecek ürünler için gerekli dövizin alınmasını sınırlamıştır. İzlenen politikalar, günlük hayatta insanların işini kolaylaştırmış ve hayat kalitesini artırmıştır. İzlenen politikanın ihracata katkı sağlamamasının yan etkileri, zaman içinde artmıştır.

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Hedefleri

1960'lı yıllarda oluşturulan ve planlı ekonomi dönemine yönelik beş yıllık kalkınma planlarının ilki 1963-1967 arasını, ikinci plan 1968-1972 arasını, üçüncü plan 1973-1977, dördüncü plan 1978-1982 yıllarındaki dönemi kapsamıştır.

1960'larda yer alan birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planları ile GSMH'de hedeflenen oranlara ulaşılmıştır. 1963 ve 1969 arasında yer alan yıllar, bu yüzden istikrarlı ve hızlı büyümenin olduğu yıllar olmuştur.

1970'lerde uygulamaya konulan üçüncü ve dördüncü beş yıllık kalkınma planları ise ilk iki kalkınma planına göre, hedeflerine ulaşmada yetersiz kalmıştır. Bu durumun yaşanmasında ise asıl neden, 1960'larda yatırımlar için uygun olan ortamın, 1970'lerde aynı olanağı sağlamamış olmasıdır.

ABD ve Türkiye İlişkileri

Türkiye, Soğuk Savaş koşullarında, Batılı devletler ekseninde dış politika izlemiş ve ABD ile dış politikasına yön vermiştir. DP İktidarı döneminde ise iki ülke arasındaki ilişkiler daha da yakınlaşmıştır. 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında gerek Kıbrıs'taki Türklere karşı Rumların baskı ve katliam girişimlerinin artması ve Türkiye'nin adaya müdahale etmesinin engellenmesi ve de 1963'te ABD ve Sovyet Rusya arasında yaşanan Küba füze krizinde Türkiye'ye, Türk hükümetinin iradesi dışında füzeler konuşlandırılması ve bunların kaldırılması olayları ile Türkiye'deki haşhaş üretiminin durdurulmasına yönelik ABD'nin baskısı, iki ülke arasındaki ilişkileri germiştir.

Kalkınmanın Finansmanı

Türkiye bu dönemde kalkınma için, ilk etapta yurtiçi tasarruflara ve ikinci etapta yabancı tasarruflara başvurmuştur. Alınan krediler ise daha çok, dış borçların ödenmesinde kullanılmıştır. Diğer yandan yabancı tasarruflara başvurmak, dönemin dünya koşullarından etkilenmeyi de beraberinde getirmiştir.

SANAYİLEŞME PLANLARININ SONUÇLARI

Türkiye'de 1960'lardan itibaren uygulanan ithal ikameci anlayış çerçevesinde oluşturulan kalkınma planları ile istihdamın artırılması, enflasyon ve ödeme dengesinin kontrol altına alınması ve büyümenin istikrarlı şekilde sürdürülmesi umulmuştur. Bu çerçevede 1960-1970 arasında birçok işletme ve kurum açılmış veya bunların temeli atılmıştır.

Sanayi ve İstihdam:

Planlı dönemi içine alan on yıllık süreçte, iktisadi alanda yaşanan gelişmeler sonrasında, nüfusun ekonomi alanlarına göre istihdam edilmesinde tarımsal alanda istihdam oranları düşerken, hizmet ve sanayi alanında nüfusun istihdam oranı artmıştır.

Ödemeler Dengesi:

Ülkelerin yurtdışından alıp sattığı ürünler ve aynı zamanda para giriş-çıkışlarının bütünü, ödemeler dengesini oluşturmaktadır. Özellikle mal giriş ve çıkışları yani ithalat ve ihracat, ödeme dengelerinin neredeyse bütünüdür. Bu dönemde Türkiye'nin iktisadi yapısı önemli oranda tarıma dayalı olup, dönem boyunca ihraç edilen ürünleri tarımsal mallar, maden ürünleri ve kısmi olarak sanayi ürünleri oluşturmuştur. Yapılan sanayileşme planlarına rağmen, ithalata bağımlılık artış göstermiş ve dış ödemelerde açık git gide artmıştır. Bu dönemde dış ödemelerdeki açık ise gurbetçi dövizleri ve dış borçlarla ödenmiştir.

1970’li Yıllarda Türkiye Ekonomisine Yön Veren Etkenler

1970-1980 yılları arasındaki dönem, Dünya ve Türkiye ekonomisinin ciddi krizlerle yüzleştiği bir süreç olmuştur. 1929’dan sonra meydana gelen ilk uzun süreli bu kriz, Türkiye’de de etkisini sert bir şekilde hissettirmiştir. Ülkede fiyat istikrarı bozulmuş, enflasyon artmış, Türk Lirası, dolar karşısında değer kaybetmiş, döviz açığı ve krediler yoluyla dış borç artmıştır. Bununla birlikte kalkınma planları ile belirlenen büyüme hızının artması, sanayileşmenin ilerlemesi ve dış ticaret açığının kapatılması gibi hedeflere de ulaşamamıştır. Türkiye ekonomisinin düştüğü bu durumda dışta ve içte meydana gelen bir kısım gelişme ve hadiselerin etkisi büyüktür. Bunları iç ve dış etkenler olarak ayırmak suretiyle değerlendirmek gerekmektedir.

Dış Etkenler

Dış etkenlerin başında ABD’nin Vietnam savaşı nedeniyle 1960’lı yılların sonlarında başlayıp, 1970’li yılların başına değin süren enflasyonist uygulamaları gelmektedir. Söz konusu savaş nedeniyle ortaya çıkan askeri harcamalar nedeniyle ABD’nin ödemeler dengesi açığı artmış ve bunu kapatmak için fazla para basımı gerçekleştirmiştir. 15 Ağustos 1971’de 1 ons altın, 38 Dolara devalüe edilmiştir. Bu durum, Türkiye ekonomisini derinden etkilemiş ve ülkede enflasyonun artmasına ve dış borç ödemelerinde yaşanan güçlükleri arttırmıştır.

Söz konusu dönemde Türkiye ekonomisini etkileyen bir başka hadise de 1973 yılının Ekim ayında yeniden ortaya çıkan Arap-İsrail Savaşı’dır. Bu savaş sonrasında Arap ülkeleri, 1974 yılında OPEC adıyla bilinen “Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü” (Organization of Petroleum Exporting Countries) vasıtasıyla başta ABD olmak üzere İsrail’i destekleyen ülkelere petrol satışını durdurmuşlardır. Ambargo niteliğindeki bu karar, kısa zamanda küresel bir petrol kriz boyutuna ulaşmıştır. Neticede dünya genelinde petrol fiyatları yükselmiş ve birçok ülke ekonomisi üzerinde olumsuz tesirler yaratmıştır. Bu kriz Türkiye’yi ekonomik açıdan zor duruma düşürmüştür. Ülkede hızla büyüyen ve 1974 yılı başlarına göre üç kat artan bir dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır.

Bir başka etken ise 1974 Yılındaki Kıbrıs Barış Harekâtıdır. Sonrasında ABD’nin Türkiye’ye yönelik askeri bir ambargo başlatmıştır. ABD ambargosu, petrol kriziyle düştüğü durumdan çıkmaya çalışan Türkiye ekonomisini daha büyük bir çıkmaza sokmuştur.

İç Etkenler

1970’li yıllarda Türkiye ekonomisinin gerilemesine neden olan iç etkenler, dönem boyunca ortaya çıkan siyasi krizler ve meydana gelen hükümet değişiklikleridir. 1970 yılına II. Süleyman Demirel Hükümeti (31. Hükümet) ile giren Türkiye’de 1980 yılına kadar on kere hükümet değişikliği meydana gelmiştir. Bu yüzden 1970-1980 yılları Türkiye’de siyasi istikrarsızlığın hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. Bu istikrarsızlık ekonomide planlı kalkınma hedeflerinin gerçekleşmemesine, üretim faaliyetlerinin azalmasına, enflasyonun yükselmesine, Türk lirasının değer kaybetmesine ve dış ticaret açığının büyümesine yol açmıştır.

1970-1972 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi

1970 ila 1972 yılları İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968-1972)’nin son iki yılını kapsamaktadır. Bu dönemin en önemli gelişmesi devrin hükümetince alınıp, 10 Ağustos 1970 tarihi itibarıyla, uygulamaya konulan devalüasyon kararıdır. Cumhuriyet tarihinin üçüncü büyük devalüasyonu olan 10 Ağustos 1970 tarihli kararla 1 dolar, 9 TL’den 15 TL’ye çıkarılarak, ulusal para yaklaşık olarak % 66 oranında devalüe edilmiştir. Hükümet bu devalüasyonun amacının ithalat talebini kısmak ve ihraç mallarının dış piyasalardaki rekabet gücünü yükseltmek olduğu ilan etmiştir. Ayrıca; resmi yollarla yurda girmeyen turizm gelirlerini ve işçi dövizlerini artıracığı beklentisi de devalüasyon kararının amaçlarından bir diğeridir.

Devalüasyon kararının ardından girilen süreçte Türk Lirasının değerinin düşmesi ve ülkedeki mevcut ekonomik kriz, 1970-1972 yıllarında enflasyonun aşırı yükselmesine de yol açmıştır. 1970 yılında % 6.7 olan enflasyon oranı 1971 yılında % 15.9’a ulaşmıştır. Bu oran 1972 yılında ise daha da artarak % 18 seviyesini bulmuştur. Yine aşağıdaki tabloda da gösterildiği üzere aynı yıllar işçi dövizlerinin de bir artış görülmüştür.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planının son iki senesini kapsayan 1970-1972 yılları; Türkiye’de siyasi krizlerin yaşandığı buna bağlı olarak da büyüme hızının gerçekleşmediği, enflasyonun yükseldiği ve dış ticaret açığının büyüdüğü bir süreç olmuştur.

Üçüncü Beş yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973-1977)

Planın Mahiyeti ve Hedefleri

Üçüncü planın temel ilke ve hedefleri Nihat Erim Hükümeti zamanında belirlenmiş, 1972 yılının Mart ayında Yüksek Planlama Kurulu'nda kabul edilmiştir. Plan, 1973 yılı Ocak ayında da yürürlüğe konulmuştur. Planın en önemli özelliği işçi dövizleri ve turizm gibi görünmeyen gelirlere önem vermesi ve dış ticaret açığının bunlarla kapatmayı hedeflemesidir. Bununla birlikte millî ekonominin dışa bağımlılığını azaltmak, ihracatı arttırmak, bu kapsamda sanayileşme hızını arttırmak gibi amaçlar ise tıpkı önceki ve sonraki kalkınma planlarının gibi uzun vadeli genel hedeflerdir. Bununla birlikte plan; öngörülen gelişmişlik düzeyine ve belirlenen hedeflere ulaşılması ve dışa bağımlılığın azaltılması, istihdam olanaklarının artırılması, ileri düzeyde sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için özel sektörde ve kamuda de tasarruf uygulamasını da kapsayan niteliği ile de dikkat çekmektedir.

Planın öngördüğü temel hedefler daha önce uygulanan 15 yıllık perspektif plan anlayışının terk edilmesi suretiyle 22 yıllık bir perspektife uygun olarak, yani 1995 yılı baz alınarak belirlenmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Türkiye'nin 1995'te ulaşması gereken uzun vadeli hedefleri de kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Buna göre; planın kapsadığı dönemde; Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH)'nin yılda yaklaşık % 8 oranında artması ve 1972 yılındaki 186.3 milyar TL'den, 1977'ye gelindiğinde 273,7 milyar TL'ye ulaşması beklenmiştir. GSMH'nın ise 1972'den itibaren yılda 7.9'luk bir büyüme hızıyla artması ve 1977 yılına gelindiğinde 279.5 milyar liraya ulaşması hedeflenmiştir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile Hükümet, sanayiinin yılda ortalama % 11.9 madencilik yıl ortalama % 15.3, imalatçılığın % 11.7, enerji üretiminin ise % 12.5 oranlarında artması beklenmiştir. Bunlardan başka 1973 -1977 yılları arasındaki dönemde tarımsal üretimde yılda ortalama % 4.6'luk bir hızla artış öngörülmüştür.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının Sonuçları

Üçüncü Beş Yıllık kalkınma Planı döneminde ortaya çıkan iç ve özellikle de dış gelişmeler, öngörülen hedeflere ulaşma bağlamında sapmalara neden olmuştur. Bu sapmalar temel sorunlara önerilen çözüm üretememekle birlikte yeni sorunların doğmasına da yol açmıştır.

Bu dönem için % 7.4 olarak hedeflenen büyüme oranı % 6.5 olarak gerçekleşmiştir. GSYİH'daki büyüme oranı da hedeflenenin (% 7.6) altında kalmış yılda ortalama % 6.9 olmuştur. Planın ilk yılında % 5,4 olarak kaydedilen bu oran planın ikinci yılı olan 1974'te, % 7.4'e, 1975 yılında ise % 8'e yükselmiştir. Planın dördüncü yılında % 7.9'a gerileyen büyüme hızı planın son yılında daha da yükselerek % 9.9 seviyesine ulaşmıştır. Bu kapsamda büyümenin hedeflenen seviyede olmadığı görülmektedir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde sanayi üretimine bakıldığında da bazı değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir. İmalat sanayi üretiminin toplam sanayi üretimi içindeki payı 1972 yılında % 94.9 iken, 1977 yılında % 94.0 olmuştur. Madencilik üretimi ise bu dönemde payını arttırarak 1972'de % 2.7'den 1977 yılına gelindiğinde % 3.9'a yükselmiştir. Enerji üretiminin ise toplam sanayi üretimindeki payı 1972-1977 yılları arasında azalmış, 1972'de % 2.4 iken 1977'de % 2.1 olmuştur. Plan döneminde Elektrik enerjisi üretimi ise yılda ortalama % 12.7 oranında büyüyerek 1977 yılına gelindiğinde 20.5 bin Gws'a ulaşmıştır. 1977 yılı sonunda 1.709 belediyeden 1.608'i elektriğe kavuşmuştur. 1977 yılı sonunda 11.259 köye de elektrik götürülmüştür.

Üçüncü Beş Yıllık Planlı Kalkınma Döneminde ithalat ve ihracat rakamları da planlanan hedeflerden sapmalar göstermiştir. Cari değerlerle oluşan sapmalar çok daha büyük boyutlara varmıştır. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde dış ticari ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Fakat tüm bu olumsuzlukların yanında bu yıllarda önemli sayılabilecek gelişmeler de meydana gelmiştir. Bunların en önemlisi işçi dövizlerindeki artıştır.

1978-1980 Yılları Arası Türkiye Ekonomisi

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının son yılı olan 1977'de Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planının hazırlıklarına girişilmiştir. Dönemin Başbakanı Ecevit 1978 yılı için bir ekonomik geçiş programını uygulamaya koyulmuştur. Fakat bu politika olumlu sonuçlar vermemiştir. Sonuçta ülkede; temel tüketim mallarının temininde uzun kuyruklar oluşmaya başlamış buna bağlı olarak karaborsacılık artmıştır. Tüm bunlar da enflasyon artışının 1978 yılında % 53, 1979 yılında ise % 64'e ulaşması sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte 1 doların değeri 1978 yılı Şubat ayında 25 TL'ye aynı yılın Haziran ayında ise 47 TL'ye yükselmiştir.

Bu dönemin dikkat çeken en önemli gelişmesi, dış borçlar konusunda IMF ile varılan anlaşmadır. Anlaşmadan sonra 1978 yılı itibariyle yaklaşık 13.8 milyar dolara ulaşan dış borcun anaparasından 1979 yılında toplamda 190 milyon dolar ödenerek, toplam dış borç 13.79 milyar dolardan 13.6 milyar dolara indirilmiştir.

1979 yılı itibariyle hazırlıkları tamamlanan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı vakit kaybedilmeksizin uygulamaya konulmuştur. Bu planla ilk aşamada 1978 yılında 1140.2 milyar liraya ulaşan GSYİH'nın piyasa fiyatlarıyla % 8.2 oranında bir artışla 1983 yılına kadar 1693.3 milyar liraya yükselmesi hedef alınmıştır. Maddeler halinde özetlenecek olursa ilk iki yılı 1978 ve 1979 senelerini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1978-1983)'nin hedefleri özetle şu şekildedir:

İlerlemeyi sürekli ve istikrarlı olarak gerçekleştirmek.

Gelişmiş bir uzmanlaşma seviyesine ulaşmak.

Millî ekonominin öz yeterliliğini artırmak.

İleri teknolojik düzeye erişmek ve iktisadi ve sosyal refahı teknolojik ilerleme ile senkronize etmek.

Türkiye'nin dış borçlarını ödeyecek duruma gelmesini sağlamak.

Yerli kaynakları öne çıkararak enerji alanındaki problemleri en aza indirmek.

Millî sanayinin ara ve yatırım malları üretmesini sağlamak

Tarımı profesyonelleştirmek.

Planın henüz ilk yılı tamamlanmadan 1978 seçimlerinde başarısız olan Ecevit, 1979 yılı Kasım ayında

istifa ederek hükümeti feshetmiştir. Sonrasında yeni hükümet Süleyman Demirel tarafından

kurulmuştur. Bu hükümet de uzun ömürlü olmamış, henüz bir yılı dolmadan 12 Eylül 1980 Askeri

darbesi gerçekleşmiştir. Bundan sonra Türkiye tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.

1990 -2000 Yılları Arasında Türkiye’de Liberal Ekonomi Politikaları ve Etkileri

1990’lı yıllar, Türkiye’de ekonomik yapının değişimlere uğradığı bir dönemdir. Liberalizmin ekonomide ki karşılığı serbest ticareti ifade etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde Türkiye’nin uyguladığı liberal ekonomi politikasına, bu dönem yaşanan krizlere ve bu politika doğrultusunda alınan önlemlere değinilecektir. Bu dönem Türkiye’nin daha çok krizlerle mücadele ettiği bir dönem olacaktır. 1990’ların başında Turgut Özal önderliğinde devletçi ekonomi politikası terk edilerek liberal ekonomiye adım atılmıştır. Ancak Türkiye, daha öncesinde ekonomide güçlenmek amacıyla 1980’ler de liberal ekonomiye geçiş yapmıştır. Bu amaç doğrultusunda 24 Ocak 1980’de liberal ekonomi politikasını uygulamaya koyarak dünya ekonomi piyasalarıyla bütünleşmeyi arzu etmiştir. Yeni ekonomi politikasıyla rekabet özendirilmeye çalışılmış ve piyasadaki kısıtlamaları kaldırma yoluna gidilmiştir. 1980’li yıllarda birçok banka kurularak serbest piyasaya hareketlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat 1990’lardan itibaren finansal piyasalardaki küreselleşme hareketi bazı krizleri de beraberinde getirmiştir. Küresel çapta yaşanan bu sorun Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Finansal liberalleşme Türkiye’de bir yandan fırsatlar yaratırken bir yandan da tehditler oluşturmuştur. Tehdit unsurlarıysa başa çıkılamayacak seviyeye ulaştığında elbette krizlere neden olmuştur. Dolayısıyla 1990’larda bu bağlamda Türkiye’de üç tane önemli kriz meydana gelmiştir. 1990’lı yıllar Türkiye’de hem ekonomik anlamda hem siyasi anlamda ciddi değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Bu dönem Turgut Özal başkanlığında ANAP iktidarı çeşitli siyasi anlayışları bir arada toplayarak daha demokratik bir ortam sağlamaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Zaman içerisinde anlaşılmıştır ki yaşanan bu siyasi çekişme içerisinde liberalizm de beklenen sonucu vermemiştir. İç siyasette durum böyle iken dış etkilerde kendini göstermiştir. Körfez Krizi gibi olaylar Türkiye’yi de ekonomik anlamda etkilemiştir. Türkiye’nin Körfez Krizi sürecinde BM yanında yer almıştır. Fakat Irak’a uygulanan ambargo, ithalat ve ihracat yaptığı ülkelerin başında gelmesi sebebiyle en fazla etkilenen ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. Aynı dönemde Türkiye’de terör olaylarının artması, dış göçün artması, turizm gelirlerini azalması gibi sebeplerle bileşerek önemli ekonomik hasarlara neden olmuştur. İç ve dış siyasette yaşanan karmaşanın etkisiyle ekonomik hedeflerde istenilen sonuçlara ulaşılamamıştır. Liberal ekonomi girişimlerinin başarısız olmasına etki edecek olaylar aşağıda açıklanmıştır.

1994 Ekonomik Krizi

Bu kısımda uygulanan liberal ekonomi politikasının olumsuz yanıt verdiği ve yaşanan ilk krizin neden ve sonuçlarına değinilmiştir. Mesela 1991 yılında yaşanan Körfez Savaşı Avrupa Para Krizi (ERM) dış finansman koşullarının risk durumunun artmasına dolayısıyla ülke içinde ekonominin temel göstergelerinde zayıflık meydana gelmesine neden olmuştur.

Bu dönemde bankacılık sektörüne karşı bir güvensizlik oluşmuştur. Üstelik ekonomi de ki açıklık devam ettirilemeyecek seviyeye ulaşıldığında bir istikrar programı hazırlanmıştır. 5 Nisan 1994 yılında hazırlanan bu istikrar programının temel amacı ekonomik piyasalardaki dalgalanmanın sebebi olan kamu açıklarını azaltarak enflasyonu düşürmek, uzun vadeli sürdürülebilir bir büyüme sağlamaktır. Fakat beklenildiği gibi olmamış, ekonomide durgunluk ve enflasyon bir arada yaşanmıştır. Ekonomide bir daralma meydana gelmiştir. Daralmaya bağlı olarak da sanayi ve hizmet sektöründe de istihdam da düşüş yaşanmıştır. İşsizlik artmıştır. Maaşlar fiyat artışları ölçüsünde artmamıştır. Dolayısıyla istikrar programı hedeflerine ulaşamadığından 1995 son baharında terk edilmiştir. Böylece yeni krizlerin kapısı da aralanmıştır.

1997 Asya Krizi

1997 yılında Asya’da yaşanan ve dünyayı etkileyen bu krizin çıkış nedenlerine ve Türkiye’ye olan etkisine, kriz karşısında aldığı tedbirlere değinilmiştir. Asya’da meydana gelen ekonomik kriz sadece Asya Ülkelerini değil Türkiye’yi de etkilemiştir. Asya Krizi ile Türkiye kolayca dış borç alabilmiş fakat bu durum bir finansal krize neden olmuştur. Krizden kurtulmak isteyen Türkiye 1998 yılında “orta vadeli bir yeniden yapılandırma programı” hazırlamış, uygulayabilmek için de IMF ile görüşerek “Yakın İzleme Anlaşması” yapma kararı almıştır. BDDK gibi teşekküller kurmuştur. 1999 yılında karşı karşıya kalınan enflasyon oranını düşürmek için istikrar programı hazırlamıştır. İstikrar programının planlanmasıyla IMF iki yıllık bir Stand-By anlaşması teklifinde bulunmuş ve IMF ile 18. Stand-By anlaşması imzalanmıştır. Fakat bu anlaşma krizi sonlandırmadığı gibi başka bir krizinde nedeni olacaktır. 18. Stand-By anlaşması da 2001 Şubat Krizi ile son bulacaktır. Asya Krizinin yaşandığı

yıllarda meydana gelen petrol fiyatlarındaki düşüşten etkilenmesi nedeniyle bir de Rus Krizi meydana gelmiştir. Petrol fiyatlarındaki düşüş Rusya’da bir cari açık oluşturmuş ve Rusya’yı krize götürmüştür. Dolayısıyla Rus Krizi ithalat ve ihracatta önemli rol oynayan Türkiye gibi ülkeleri de etkilemiştir.

Kasım 2000 Krizi

Finansal sistem kaynaklı meydana gelen 22 Kasım 2000 krizi, bu krizin nedenleri ve sonuçları ele alınmıştır. Aralık 1999’da imzalanan Stand-By anlaşması istenilen hedeflere ulaşamaması Kasım 2000 krizini hızlandırmıştır. Bu kriz bankacılık sektöründen kaynaklı olması dolayısıyla tüm mali piyasalara olan güveni sarsan bir kriz olmuştur. Yaşanan krizlerle başa çıkabilmek için önlemler alınmaya çalışılmıştır. Mesela ülkede yabancı sermayedeki dövizin azalmasıyla Merkez Bankası talebi karşılamak durumunda kalmış fakat başarılı olamayınca IMF’den alınan ek rezervle atlatılmak durumunda kalınmıştır. Ancak alınan bu tedbirlerde uzun vadeli bir etki yaratmamış yeni bir krizi aralamıştır. 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz de yine finansal sistem kaynaklı kriz olarak karşımıza çıkacaktır. 2001 krizinin nedenleri 2000 krizinde yapılan yanlış hamleler olarak karşımıza çıkacaktır. Ayrıca Milli Güvenlik Toplantısında başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında yaşanan ekonomik tartışma ile ekonomi ve siyasetin bağlantılı olduğunu gösterecektir. Türkiye 2000 yılına hızlı bir büyüme ile başlamış fakat Kasım 2000 ve Şubat 2001 de gerçekleşen krizlerden olumsuz etkilenerek yeniden iktisadi daralma yaşamaya başlamıştır.